

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2024

Ayasofya 23: Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Abbâsî Dönemi Bir Kur'ân-ı Kerîm Elyazması

Ayasofya 23: A Qur'anic Manuscript from Abbasid Period at the Suleymaniye Library

Tuba KARAŞAHİN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Arş. Gör. | Res. Asst.

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Qur'anic Exegesis

Dr. Adayı | PhD Can.

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ankara University, Institute of Social Sciences

Ankara, Türkiye

tkarashin@ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7677-0998>

Esra GÖZELER

Prof. Dr. | Prof.

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Qur'anic Exegesis

Ankara, Türkiye

egozeler@divinity.ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5439-9887>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.08.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 14.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2024

Atıf | Cite As

Karashaşin, Tuba-Gözeler, Esra. "Ayasofya 23: Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Abbâsî Dönemi Bir Kur'ân-ı Kerîm Elyazması". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 726-754. <https://doi.org/10.14395/hid.1526351>

Yazar Katkı Oranları:

Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazarlar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine(kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contribution Rates:

Conceptualization: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Data Curation: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Investigation-Analysis-Validat: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Writing: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Writing - Review & Editing: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The authors declare that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Ayasofya 23: A Qur'anic Manuscript from Abbasid Period at the Suleymaniye Library

Abstract

This article analyses the incomplete Qur'anic manuscript Ayasofya 23 in the Ayasofya Collection of the Suleymaniye Library (Istanbul). The manuscript is written in Kufic on parchment and consists of 67 folios with five lines on each side. The rectangular manuscript measures 32.5x22 – 23.5x13.5 cm and contains suras 29/al-'Ankabūt, 30/al-Rūm, 31/Luqmān, 32/al-Sajdah, 33/al-Aḥzāb. Its sister manuscripts, many of them abroad, are scattered in ten different libraries and collections. The manuscript is remarkably diverse in terms of *qirā'āt* and its ornamentation is conspicuous. The *rasm* is written in brown ink, the vowels are indicated with red dots, and the variant readings are mostly in green, rarely in gold ink. *Takhmīs* marks are similar to the letter *hā*, and *ta 'shīr* marks are depicted in gilt ink in the form of flowers. The article analyses the manuscript in terms of content, codicology, orthography, verse separators, *qirā'āt*, and ornamentation. It examines the manuscript in terms of its content, codicology, spelling, end-of-verse signs, pronouncing, recitation and ornamentation features. There are several Qur'anic manuscripts in Türkiye dating from the first century of the Hijra to later periods; however, a large portion of this heritage has not yet been the subject of research. Studies on Qur'anic manuscripts are valuable in terms of identifying historical connections. The examination of the relationship between existing manuscripts is important in determining the stemma of the manuscripts. Ultimately, these studies provide to follow the stages of the Qur'anic *rasm*. Many Qur'anic manuscripts dating back to early periods do not bear any colophons. Determinations can be made about the region in which the manuscript was studied and its connection with the Uthmanic codex through the comparison of its spelling features and recitations with other Mushafs. Spelling features are a potential area for developing our knowledge of where and when the manuscripts were produced. On the other hand, the corrections or additions made to the manuscript by secondary scribes show the journey that the manuscript has gone through. Although the leaves of Ayasofya 23 and the same Mushaf have been the subject of various studies, a detailed study has not been conducted on the leaves of the Mushaf found in the libraries in Türkiye. The relevant literature states that the vowels were initially marked with red ink and that the color of the ink applied later varied. Ayasofya 23 is in a special position in terms of both the presence of vowels and separating marks in different colors and the fact that different recitations are shown on the same copy. However, this situation is not specific to Ayasofya 23 but is a feature encountered in various Qur'anic manuscripts. The aim of this study is to contribute to the determinations based on the transmission of the Qur'anic text by examining the spelling and recitation preferences and the ways in which they are expressed. In the study, research was conducted on the origin of the manuscript and the history of the collections in which the Mushaf leaves were found, and a high probability was determined that the Mushaf leaves were distributed from Egypt to world collections. However, the origin of the manuscript remains unclear. Although there is no information on where the Mushaf leaves with the inventory number Topkapı E.H. 26 were transferred to the Topkapı Palace Library, there are only two sultan seals on these leaves. These are the seal of Bayezid II found on leaves 17b and 18a, and the seal of Abdulhamid I found on leaves 18a and 20a. Following the research conducted on the origin, codicological analyses were presented, and it was seen that the readability level of the manuscript was high. There are also sura titles, prostration, *takhmīs* and *ta 'shīr* marks. It has been determined that there are three types of punctuation, including *i'jām*, vowel points and *i'rāb*. The text is largely vowel points; however, it has been determined that the vowel points in the middle of the word are irregular. It is understood that there is no rule that the scribe followed at this point. Taken together, these findings suggest that the mixed recitation method was used in the manuscript. In general, the red dots represent vowels, while the green and golden dots represent differences in recitation. When the orthographic features of the manuscript are examined, it is seen that the predominant spelling is with the *ḥaḍf*. The manuscript is in accordance with the seven recitations, mainly Abū 'Amr b. 'Alā' and Ḥamza b. Ḥabīb.

Keywords: Qur'anic Manuscripts, Sulaymaniye Library, Ayasofya 23, Kufic, Codicology, *Qirā'āt*.

Ayasofya 23: Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Abbâsî Dönemi Bir Kur'ân-ı Kerîm Elyazması*

Öz

Bu makale Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonunda yer alan Ayasofya 23 numaralı nâtamam Kur'ân elyazmasını incelemektedir. Söz konusu elyazması *Kūfî* hattıyla parşömen üzerine yazılı ve her yüzünde beş satır bulunan 67 yapraktan müteşekkildir. Dikdörtgen formundaki yazmanın boyutları 32,5x22 – 23,5x13,5 cm'dir ve 29/el-'Ankebüt, 30/er-Rûm, 31/Luqmān, 32/es-Secde, 33/el-Aḥzāb surelerini içermektedir. Kardeş nüshaları birçoğu yurt dışında olmak üzere 10 farklı kütüphane ve koleksiyona dağılmıştır. Yazma, kıraatler açısından kayda değer bir çeşitlilik arz etmektedir ve tezyinatı dikkat çekmektedir. *Resm* kahverengi mürekkeple imla

* Bu makalede Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK) tarafından sağlanan elyazma görseller kullanılmıştır (<https://portal.yek.gov.tr/>). Bu süreçte desteklerinden dolayı YEK Çeviri ve Yayımlar Dairesi Başkanı Erhan Yıldız'a teşekkürlerimizi sunarız. Makalenin yazım sürecinde katkıları için Prof. Dr. Mehmet Kalaycı ve Şeyma Nur Ünal'a müteşekkirimiz.

edilmiş; hareketler kırmızı noktalarla belirtilmiş ve kıraat farklılıkları büyük oranda yeşil, nadiren altın mürekkeple gösterilmiştir. *Tahmîs* işaretleri *hâ* harfine benzer şekilde, *ta 'şîr* işaretleri ise çiçek formunda altın mürekkeple resmedilmiştir. Bu makale elyazmasını muhteva, kodikoloji, imla, ayet sonu işaretleri, zabt, kıraat ve süsleme özellikleri çerçevesinde analiz etmektedir. Türkiye’de hicri birinci asırdan başlayıp ileri döneme tarihlenen birçok Kur’ân yazması bulunmaktadır; ancak bu mirasın büyük bir kısmı henüz araştırma konusu olmamıştır. Kur’ân yazmaları üzerine yapılacak çalışmalar, tarihsel bağlantıları tespit etme noktasında kıymet taşır. Mevcut yazmalar arasındaki ilişkinin incelenmesi, yazmaların soy ağacının belirlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Nihayetinde bu çalışmalar Kur’ân metninin günümüze değin geçirdiği aşamaların takibini mümkün kılar. Erken dönemlere tarihlenen birçok Kur’ân elyazmasında ferağ kaydı bulunmamaktadır. Üzerine çalışılan yazmanın hangi bölgeden neşet ettiği ve Osman mushafları ile bağlantısı hakkında imla özellikleri ve kıraatlerin diğer mushaflarla karşılaştırılması aracılığıyla tespitler yapılabilmektedir. İmla özellikleri, yazmaların nerede ve ne zaman üretildiğine ilişkin bilgimizi geliştirmenin bir yolu olarak potansiyel sunan bir alandır. Diğer yandan yazma üzerinde ikincil kâtipler tarafından uygulanmış tashih ya da eklemeler yazmanın geçirdiği yolculuğu gösterir. Ayasofya 23 ve aynı mushafa ait varaklar muhtelif çalışmalara konu olmuşsa da mushafın Türkiye kütüphanelerinde bulunan yaprakları üzerine ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirilmemiştir. Kaynaklarda hareketlerin ilk dönemde kırmızı mürekkep ile belirtildiği zamanla uygulanan mürekkep renginin çeşitlendiği ifade edilmektedir. İncelemeye konu olan yazma hem farklı renkte hareke ve ayırıcı işaretlerin bulunması hem de farklı kıraatlerin aynı nüsha üzerinde gösterilmesi bakımından özel bir konumdadır. Ancak bu durum yalnızca Ayasofya 23’e özgü olmayıp çeşitli Kur’ân yazmalarında karşılaşılan bir özelliktir. Bu çalışmanın amacı imla ve kıraat tercihlerinin ve bunların ifade ediliş biçimlerinin incelenerek Kur’ân metninin intikaline dayalı tespitlere katkı sunmaktır. Çalışmada, yazmanın menşei ve mushaf yapraklarının bulunduğu koleksiyonların tarihçesine dair araştırma yürütülmüş, mushaf yapraklarının Mısır’dan dünya koleksiyonlarına dağıldığına dair bir olasılık söz konusudur. Ancak yazmanın menşei halen belirsizdir. Topkapı E.H. 26 envanter numaralı mushaf varaklarının Topkapı Sarayı Kütüphanesine nereden intikal ettiği bilgisi mevcut olmamakla birlikte yalnızca bu varaklar üzerinde iki padişah mührü mevcuttur. Bunlar 17b ve 18a varaklarında bulunan II. Bayezid mührü ile 18a ve 20a varaklarında bulunan I. Abdülhamid mührüdür. Kökene dair yürütülen araştırmanın ardından kodikolojik tahliller ortaya konmuş, yazmanın okunabilirlik düzeyi yüksektir. Ayrıca sure başlıkları, secde, *tahmîs* ve *ta 'şîr* işaretleri mevcuttur. Elyazmada *i 'câm* ve *i 'râb* noktalamaları bulunmaktadır. Metin büyük oranda harekelenmiştir ancak kelime ortasındaki harekelenmenin düzensiz olduğu görülmektedir. Bu noktada kâtibin takip ettiği bir kuralın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yazmada karma kıraat metodunun kullanılmıştır. Genel anlamda kırmızı noktalar hareketleri, yeşil ve sarı noktalar ise kıraat farklılıklarını ifade etmektedir. Yazmanın imla özellikleri incelendiğinde hazifli yazımın ağırlıklı olduğu görülmektedir. Yazma, yedi kıraat imamından çoğunlukla Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’ ve Hâzma b. Hâbîb ile uyum arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân elyazmaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 23, Kufi, Kodikoloji, Kıraat.

Giriş

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kanuni Sultan Süleyman’ın emri üzerine Mimar Sinan tarafından inşa edilen ve 1557 yılında tamamlanan Süleymaniye Külliyesinde yer almaktadır. Külliye, Sahn-ı Seman’ın ardından toplumun istifadesi için tesis edilen ikinci büyük ilmi müessesedir.¹ Yapıdaki medreseler yıllar boyu ilim merkezi olarak hizmet vermiştir. Evvel ve sani medreseleri² aynı gaye ile 1918 yılından bu yana kütüphane olarak kullanılmaktadır. Vakfiyesinde, külliyenin kuruluş yıllarında müstakil bir kütüphanenin inşasına dair kayıt yoktur.³ Fakat külliyedeki medreselere ilim tahsili için kitap tedarik edildiğinde nasıl bir yol izleneceğine dair ifadeler yer almaktadır.⁴ Aynı zamanda vakfiyede camiye vakfedilen mushafların korunması için tayin edilecek “hafız-ı mesahiflik” görevine de yer verilmiştir:

... ve iki nefer emin, dindar ve salâhu nezafeti aşikâr mü'min ve muteyakkin emanet ü siyânet mütebeyyin kimseler hâafız-ı mesâhif-i şerîfe olup cami-i şerîfi tenha komayıp sâdir u vârid ve dâib u avâkıd olan kimesneler dâima

¹ Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi* (İstanbul: Maarif Basmevi, 1957), 5.

² Süleymaniye Kütüphanesi yaygın kanaate göre külliyenin evvel ve sâni medreselerinde kurulmuştur. Ancak Menderes Velioğlu uzmanlık tezinde bu bilginin hatalı olduğunu, kütüphane için sâlis ve râbi' medreselerinin tahsis edildiğini ifade etmektedir; bk. Menderes Velioğlu, *Bir Kültür Kurumunun Kurum Kültürü: Tarihi, Öyküleri ve Emektaşlarıyla Süleymaniye Kütüphanesi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, 2010), 9.

³ Kemâl Edib Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1962), 42.

⁴ Müjgan Cunbur, “Kanunî Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 17/3 (1968), 139.

nazar idüp mesâhifi-şerîfeyi ciddâ ikdam ve gayet-i ihtimîm birle hıfz u
hirâset ideler ve vazife-i yövmiyeleri dörder akçe ola.⁵

Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan Rebûlâhir 969 (Aralık 1561) ve 973 (1565-1566) tarihli belgelere göre medreseye saray kütüphanesinden kitaplar gönderilmiş ve bir kitap listesi tutulmuştur.⁶ Bu kitapların kütüphanenin nüvesini teşkil ettiği düşünülmektedir. Sultan I. Mahmud (ö.1168/1754) döneminde, 1751 senesinde Süleymaniye Camii içerisinde müezzin mahfilinin sağındaki demir parmaklıklarla çevrili kısım kütüphane olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷

İstanbul kütüphanelerindeki kıymetli kitapların yangın ve sel afetleri neticesinde hasar görmesi, bazı kütüphanelerin de bakımsız kalması sebebiyle Evkaf Nezareti 1330/1914 yılında umumi bir kütüphane kurma kararı almıştır. Savaşın getireceği tahribat da göz önünde bulundurularak bazı vakıf kütüphaneleri Sultan Selim'deki Medresetu'l-Mutehassisin'de toplanarak muhafaza edilmiştir. I. Dünya Savaşının ardından umumi bir kütüphane arayışı devam etmiş, 1334/1918 yılında kitapların sani medresesine nakledilmesiyle Süleymaniye Umumi Kütüphanesi tahsis edilmiştir.⁸ Süleymaniye Camii içinde bulunan kitapların yanı sıra Sultan Selim'de toplanmış olan kitapların tamamı buraya aktarılmıştır.

I. Mahmud döneminde Ayasofya Camii içinde kurulan Ayasofya Kütüphanesi 1968 yılında Süleymaniye'ye nakledilmiştir. Henüz kuruluş döneminde zengin bir koleksiyona sahip olan kütüphane, Ayasofya 23 numaralı yazmayı ihtiva etmektedir.⁹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi günümüzde Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına bağlı bulunmaktadır. 101.451 yazma ve 78.034 basma eser mevcuduyla Türkiye'nin en zengin yazma eser kütüphanesidir.¹⁰

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının, Rami Kütüphanesinde açtığı "Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi, Süleymaniye Kütüphanesi de dahil olmak üzere Başkanlığa bağlı farklı kütüphanelerden seçilen Kur'ân elyazmalarına dair bilgi edinmek ve elyazmalarını yakından görmek bakımından bizler için değerli bir fırsat sundu. 11 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirdiğimiz sergi ziyaretimizde özellikle erken dönem Kur'ân elyazmalarını yakından inceleme imkanı bulduk. Serginin girişinde Küfî, Mağribî, Meşrik Küfîsi, Neshî-Verrâkî, Irâkî, Yapma Küfî, Ta'lîk, Rikâ'-İcâze, Tevkî', Muhakkak, Reyhânî, Nesih, Sülûs hatlarının tanıtıldığı açıklama metinleri, mushaflarda bulunan farklı hat ve tezyinlere sahip sûre başlığı örnekleri, mushaflarda tezhiplenen bölümlere (koltuk tezhibi, mushaf gülleri, durak/vakfe tezhibi, falnâme, nisfû'l-Kur'ân tezhibi) dair örnekler, Yâkût el-Müsta'sımî'den (ö.698/1299) başlayarak eser sahibi hattatların kısa biyografileri serginin ana temalarıydı. Abbâsî döneminden (9-10. yüzyıl) 19. yüzyıla kadar kronolojik olarak sunulan elyazma mushaf sergisinin tarihî ve coğrafi muhtevası, elyazmalarının genel özellikleri şöyle açıklanmıştır:

Bu minvalde Başkanlığımıza bağlı yazma eser kütüphanelerinden seçilen, birbirinden kıymetli yetmişden fazla yazma Mushaf-ı Şerîf, "Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi'nde bir araya getirilmiştir. Tamamına yakını ilk defa sergilenecek olan parşömen ve kâğıt üzerine yazılmış eşsiz Kur'ân-ı

⁵ Cunbur, "Kanunî Devrinde Süleymaniye Kütüphanesi", 139.

⁶ TSA. E. 861/1, TSA. E. 2803/1. Krş. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 136.

⁷ Nevzat Kaya, "Süleymaniye Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/121.

⁸ Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 30-31.

⁹ İsmail E. Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 212.

¹⁰ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), "Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi" (10 Eylül 2023).

Kerîmler, İlahî kelâmın Abbâsîlerden Memlûklere, Hindistan'dan Mağribe, İlhanlılardan Osmanlıya farklı coğrafyaları ve farklı dönemleri nasıl birleştirdiğini gözler önüne sermektedir.

Sergide altın ve amber ile yazılan mushafları, sancakların ucuna takılan sancak mushaflarını, dönemin en önemli müzehhipleri tarafından en pahalı pigmentlerle bezenenleri, mücellitlerin tüm hünerlerini gösterdiği ciltlerle korunanları görmek mümkündür. Hat sanatında aklâm-ı sittenin klasik ölçülerini belirleyen Yâkût el-Müsta'simî ... gibi hattatların yazdıkları mushaflar, hüsn-i hat (güzel yazı), tezhip ve cilt sanatının en nadide örneklerini bir arada sunmaktadır.¹¹

Resim 1. Ayasofya 23, "Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi, Rami Kütüphanesi, TYEK Esra Gözeler, 11.05.2023

"Kutsal Risalet" Yazma Mushaf Sergisinde bulunan elyazma mushaflardan altı tanesi Abbâsî dönemine aittir. Ayasofya 23, bu elyazmalarından biridir.¹² Bu makale, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda bulunan bu elyazma Kur'ân-ı Kerîm'in kodikoloji ve muhteva özelliklerine odaklanmaktadır. Bu elyazma mushaflardan birini tercih etmemizin sebebi, kadim Kur'ân elyazmalarının Kûfî hatla yazılmış olması ve bu yazım özelliklerinin Ayasofya 23'de ihtiva durumunun incelenmesidir. Sergide yer alan nüshalar arasında yaptığımız ön inceleme sonucunda Ayasofya 23'ün karakteristik özellikleri bakımından mushaf ilimlerine nadir rastlanan örnekler sunduğu görülmüştür. Ayasofya 23'ün aynı mushafa ait olduğu tespit edilebilen kardeş nüshaları 12 koleksiyona dağılmıştır. Söz konusu yapraklar 17. yüzyıldan bu yana inceleme konusu olmuş; ancak mushafın İstanbul'da bulunan kısmı üzerine henüz ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışma yazmanın menşei, kodikoloji, noktalama, imla ve kıraat konularını kapsayan beş ana başlıktan oluşmaktadır: (1) Mevcut literatürde yazmanın menşei üzerine yapılan çıkarımlar ele alınmakta ve yazmanın dünya koleksiyonlarına yayılma süreci açıklanmaktadır. (2) Yazmanın kodikolojik özellikleri detaylı bir şekilde incelenerek sure başlıkları ile ayet sonu işaretleri bu çerçevede değerlendirilmektedir. (3) Elyazmasının *i'cām*, harekeleme ve *i'rāb* noktaları, klasik kaynaklara dayanarak analiz edilmektedir. (4) Yazmanın yazım özellikleri imla kaynakları ile

¹¹ Muhittin Macit, "Sunuş", "Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi Kataloğu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022a), 6.

¹² Diğerleri için bk. *Kutsal Risalet Yazma Mushaf Sergisi Kataloğu*, 10-21.

karşılaştırılarak ortaya konulmaktadır. (5) Elyazmasının içerdiği kıraatler sunularak kıraat farklılıklarının nasıl belirtildiği açıklanmakta ve kaynaklarda kıraatlerin ifade edilme biçimleri incelenmektedir.

1. Yazmanın Menşei

Yazmanın incelememize konu olan varaklarında mühür haricinde bir temellük kaydı bulunmamaktadır. “Digital Muşhaf” projesinde ifade edildiğine göre yazmaya ait bazı yapraklarda yer alan diğer bir kayıt, mushafın uzun yıllar Mısır’ın Fustat şehrinde bulunan ‘Amr b. Âs Camiinde muhafaza edildiğine işaret etmektedir.¹³ 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar burada muhafaza edilen 250 mushaftan biri olma ihtimali bulunmaktadır. Mushafın dünya koleksiyonlarına yolculuğu burada başlamıştır.

Bu bağlamda öncelikle Ayasofya 23 ve aynı mushafa ait olduğu düşünülen yazmalara dair yapılan araştırmaları sunabiliriz. Üzerinde en erken tarihli temellük kaydı olan varaklar, Topkapı Emanet Hazinesi 26 envanter numarası ile kayıtlı mushafın içerisinde bir bölümüdür. Bu mushaf muhtelif eller tarafından yazılmış ve sonradan biraraya getirilmiştir. Çalışmamıza konu olan kısım altı yaprağı ihtiva etmektedir. Fethi Edhem Karatay (1888-1968) tarafından hazırlanan kataloğun 33 numarasında¹⁴ bilgi verilen mushaf yaprakları, “Kur’ân’dan bir bölüm” şeklinde başlıklandırılmıştır. İncelememiz sonucunda Ayasofya 23 ile ilişkilendirdiğimiz yapraklar 14-19 arasında bulunanlardır. Mushafın Topkapı’da muhafaza edilen 17b ve 18a yapraklarında Sultan II. Bayezid (1481-1512);¹⁵ 18a ve 20a yapraklarında I. Abdülhamid’in (1774-1789)¹⁶ mühürleri mevcuttur. Osmanlı’da başlıca kitap koleksiyoncularının padişahlar olduğu bilinmektedir. II. Bayezid’in bu alandaki faaliyetleri detaylıca incelenmiştir.¹⁷ Bahsi geçen özellikleriyle mushafın üzerinde en erken tarihli temellük kaydı bulunan yaprakları Topkapı’dadır. Elyazmanın 20a yaprağına Osmanlı Türkçesiyle ayet içeriği ile ilgili şu not düşülmüştür: “*Sûretu Rûmda liyekfurû bimâ âteynâhum fe temetteû âyet-i kerîmesinden.*”

Resim 2. Sultan II. Bayezid’in Mührü

Kaynak: Topkapı Emanet Hazinesi 26, 17b

Resim 3. I. Abdülhamid'in Mührü

Kaynak: Topkapı Emanet Hazinesi 26, 20a

Hakkında erken tarihli arşiv kaydına ulaştığımız ikinci nüsha, Ayasofya 23 ile aynı mushafa ait 31 yaprak, günümüzde Cod. Arab. 40; iki yaprak ise Cod. Arab. 42 envanter numarasıyla Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Kayıtlara göre Cod. Arab. 40 ve 42'nin de dahil

¹³ Digital Mushaf (DM), “The Provenance of DM1” (20 Temmuz 2024).

¹⁴ Fethi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yazmalar Kataloğu: Kur’ân, Kur’ân İlimleri, Tefsirler* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1962), 9-10.

¹⁵ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veri Tabanı (M.YEK), “Sultan II. Bâyezid Mührü” (07 Haziran 2024).

¹⁶ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veri Tabanı (M.YEK), “Sultan I. Abdülhamid Mührü” (07 Haziran 2024).

¹⁷ Gülru Necipoğlu vd., *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)* (Leiden & Boston: Brill, 2019), cilt 1-2.

olduğu yedi Kûfi Kur'ân yazması Friedrich Buchwald'in (1605-1676) 1620'lerde gerçekleştirdiği bir seyahat sırasında elde edilmiştir. Bunun akabinde, 18. yüzyılda Danimarka'ya götürülmüş ve sırtta yer alan monograma göre Kral VII. Christian (1766-1808) döneminde ciltlenerek Kopenhag Kraliyet Kütüphanesi koleksiyonuna dahil edilmiştir.¹⁸ Bahsi geçen yedi yazma Batı'da Arap yazısının paleografisine dair ilk çalışmanın kaynağı olmaktadır. Bu doğrultuda Cod. Arab. 40 ve 42, 1780 yılında J. G. Adler (1756-1834) tarafından Arap yazısının gelişimi bahsi çerçevesinde ele alınan Kûfi Kur'ân yazmaları arasında tanıtılmıştır.¹⁹ Mushafın Wolfenbüttel (Almanya) ve Oxford'da bulunan kısımlarına ilişkin kayıtlar ise Arapça-Latince lugatı ile tanınan Hollandalı şarkiyatçı Jacobus Golius'e (ö. 1667) işaret etmektedir. Golius'un mushaf nüshalarını nasıl elde ettiği tespit edilmemiş olmakla birlikte, Wolfenbüttel'de yer alan yaprakların kendisi tarafından 1655 ya da 1656 yılında koleksiyona dahil edildiği bilinmektedir. Bodleian Kütüphanesi (Oxford) envanterindeki yapraklar ise mümkün görünen en geç tarih olan 1666 yılına kadar Golius'un mülkiyetinde kalmış, ardından kendisi tarafından Brunswick-Lüneburg Dükü Augustus'a (1579-1666) hediye edilmiş ve böylece kütüphanedeki yerini almıştır.²⁰ Bodleian Kütüphanesinde bulunan yaprakların Golius'un elinde kalıp tevarüs eden diğer bir kısmı ise 1914 senesinde, İrlandalı başpiskopos ve koleksiyoner Narcissus Marsh'ın (1638-1713) ölümünden sonra koleksiyonun satın alınmasıyla envantere dahil olmuştur.²¹

Fransa Millî Kütüphanesinde bulunan mushaf bölümü, Fransız şarkiyatçı Silvestre de Sacy'nin (1758-1838) öğrencilerinden Asselin de Cherville (1772-1822) tarafından elde edilmiştir. Cherville 1806 yılından itibaren mütercim ve diplomatlık görevleriyle Kahire'de bulunmuş, bu yıllarda birçok Kur'ân elyazmasını ayrıca Arapça, az sayıda Türkçe ve Farsça yazmayı ihtiva eden 1500 civarı yazmayı içeren bir koleksiyon oluşturmuştur. Çalışmamıza konu olan Arabe 350a envanter numaralı mushaf bölümünü doğrudan Fustat'ta bulunan 'Amr b. Âs Camiinden temin etmiştir. Elindeki yazmalar ölümünden sonra, 1833 yılında varisleri ile görüşülerek Fransa Millî Kütüphanesine dâhil edilmiştir.²² François Déroche 1983 yılında yayımlanan ve Kur'ân elyazmalarına dair kayıtları içeren *Catalogue des Manuscrits Arabes* başlıklı çalışmada Arabe 350a'nın muhtevasını aktarırken aynı mushafa ait olup altı koleksiyona dağılan nüshaları zikretmekte ve Ayasofya 23'e değinmektedir. Déroche mushafın hattını "Kûfi Dİ" grubu içinde değerlendirmiştir.²³ Kütüphane koleksiyonunda yer alan yaprakların boyutunu, 233 mm x 310 mm, metin bloğunun ölçüsünü ise 129 mm x 230 mm olarak vermektedir.²⁴

Alman kütüphaneci ve şarkiyatçı Johann Heinrich Möller (1792-1867), 1825 yılında günümüz Gotha Araştırma Kütüphanesi, dönemin Gotha Dükalığı Kütüphanesinde mevcut şark elyazmalarının kataloğunu hazırlamıştır. Bu çalışmanın önsözünde koleksiyonda yer alan kıymetli Kûfi Kur'ân yazmalarına dikkat çekmiş ve ardından yazmaları muhtevalarına göre tasnif

¹⁸ Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde bulunan Kur'ân elyazmaları, Irmeli Perho tarafından kütüphanenin Arapça Yazmalar Kataloğunda değerlendirilmiştir. Bu kaynağa ulaşmamız mümkün olmadı ancak Cod. Arab. 40'ın katalog bilgisine *Corpus Coranicum* Projesi'nin internet sayfasında yer verilmiştir. Makalede bu bilgilerden istifade ettik (*Corpus Coranicum* (CC), "Det Kongelige Bibliotek (The Royal Library): Cod. Arab. 40" (08 Şubat 2024).

¹⁹ *Corpus Coranicum* (CC), "Det Kongelige Bibliotek (The Royal Library): Cod. Arab. 42" (08 Şubat 2024).

²⁰ Estelle Whelan, "Writing the Word of God: Some Early Qur'ân Manuscripts and Their Milieux, Part I", *Ars Orientalis* 20 (1990), 116-117.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Digital Bodleian (CC), "Bodleian Library MS. Marsh 178" (07 Şubat 2024).

²² Bibliothèque nationale de France (BnF), "Jean-Louis Asselin de Cherville" (07 Şubat 2024).

²³ D grubu, erken dönem Abbâsî hatları içinde en fazla çeşitlilik gösteren türdür. Dİ, geniş kalemin kullanıldığı kategoridir. Bu hat ile yazılan Kur'ân elyazmaları 3-4./9-10. yüzyıllarla tarihlendirilir. Bk. François Déroche, *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to the 10th centuries AD* (London: Nour Foundation in association with Azimuth Editions and Oxford University Press, 1992), 36-37.

²⁴ François Déroche, *Les manuscrits du Coran: Aux origines de la calligraphie coranique* (Paris: Bibliothèque Nationale, 1983), 88-89.

etmiştir.²⁵ 1844 yılında sözkonusu kataloğun devamı mahiyetinde bir kitapçık neşrederek önemli gördüğü yazmaların özlü bir paleografik analizini sunmuştur.²⁶ Analizde yazmanın kısa muhtevası ve noktalama özellikleri aktarılmaktadır. Möller, eserin ekinde yayımlanmak üzere kütüphanedeki Kur'ân yazmalarından örnek kısımlar belirleyerek bir taş baskı uzmanı ile çalışmış ve nihayetinde seçkisini oluşturduğu yazmaların tıpkibasımını gerçekleştirmiştir. Burada Ayasofya 23'ün kardeş nüshalarından, günümüzde A-452 numarası altında kayıtlı yazmanın 21/el-Enbiyâ':39-40. ayetlerinin “...وَأُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (٣٩) بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبَهِتُهُمْ فَلَا... يُسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ...” kısmına yer vermiş (Resim 4),²⁷ kıraat farklılıklarının yeşil ve sarı mürekkep ile belirtildiğini ifade etmiştir.²⁸ Gotha Kütüphanesinde bulunan Arapça yazmaların büyük kısmı koleksiyona Derviş Musa ismiyle de bilinen Alman şarkiyatçı seyyah Ulrich Jasper Seetzen (1767-1811) tarafından Kudüs, Halep, Şam ve çevresinden; Kûfî Kur'ân yazmaları ise Kahire'den dahil edilmiştir.²⁹

Resim 4. Gotha, A-452 Envanter Numaralı Kur'ân Elyazmasına Ait Bir Yaprığın Taş Baskısı Tıpkibasımı

Kaynak: J. H. Möller, *Paläographische Beiträge aus den herzoglichen Sammlungen in Gotha*, 10:2.

Möller'in ardından Alman şarkiyatçı Wilhelm Pertsch, aynı kütüphanede bulunan şark elyazmalarının açıklamalı kataloğunu oluşturmuştur. Bunun için 1859 yılında Farsça, 1864 yılında Türkçe ve 1878 yılında Arapça yazmaları çalışmasına dahil ederek dokuz ciltten müteşekkil bir katalog serisi neşretmiştir.³⁰ Arapça elyazmaları kataloğu kütüphanedeki Kur'ân elyazmalarını da içermektedir ve Möller'in neşrettiği katalog ile karşılaştırmalı hazırlanmıştır. Pertsch, 449³¹ ve 452³² envanter numarasıyla kayıtlı, Ayasofya 23 ile aynı mushafa ait Kur'ân yaprakları hakkında paleografik bilgiye yer vermiştir.

İngiliz şarkiyatçı Arthur John Arberry 1967 yılında Chester Beatty Kütüphanesinde (Dublin) bulunan Kur'ân nüshalarını listelemiş ve burada MS. 1407 numara ile kayıtlı yaprakları Kûfî yazmalar arasında zikretmiştir.³³ Ekte yazmadan üç yaprağa yer vermiş, ölçülerini 21,8 x 32,3 cm şeklinde zikretmiştir.³⁴ Mushafın bu kısmı, elimizde bulunan yapraklar arasında tezyinatı ile öne çıkan varakları ihtiva etmektedir. Kütüphanedeki yazmalar Alfred Chester Beatty'nin (1875-

²⁵ Johann Heinrich Möller, *Catalogus Librorum tam manuscriptorum quam impressorum qui Sectzenio in Oriente empti in Bibliotheca Gothana asservantur: Accessit de numis orient alibus in numophylacio Gothano asservatis dissertatio* (Gotha: Glaser, 1825), 4.

²⁶ Johann Heinrich Möller, *Paläographische Beiträge aus den Herzoglichen Sammlungen in Gotha: Orientalische Paläographie* (Eisleben: G. Reichardt, 1844), 5.

²⁷ Möller, *Paläographische Beiträge aus den Herzoglichen Sammlungen in Gotha*, Tablo-10, 2. resim

²⁸ Möller, *Paläographische Beiträge aus den Herzoglichen Sammlungen in Gotha*, 5.

²⁹ Möller, *Catalogus Librorum tam manuscriptorum quam impressorum qui Sectzenio in Oriente empti in Bibliotheca Gothana asservantur: Accessit de numis orient alibus in numophylacio Gothano asservatis dissertatio*, 3/1-2.

³⁰ Wilhelm Pertsch, *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Dritter Theil: Die arabischen Handschriften*. (Gotha: Perthes, 1878), 388.

³¹ Pertsch, *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, 388.

³² Pertsch, *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, 390.

³³ Arthur J. Arberry, *The Koran Illuminated: A Handlist of the Korans in the Chester Beatty Library* (Dublin: 1967), 5.

³⁴ Arberry, *The Koran Illuminated*, 14-16. tablolar.

1968) şahsi koleksiyonundan nakledilmiştir. Yazma, Beatty'nin koleksiyonuna 1914-1933 yılları arasında geçmiş olmalıdır. Zira kendisi ilk kez 1914 yılında Kahire'de bulunmuştur ve yazmayı bu seneden itibaren koleksiyonuna dahil etmiş olması muhtemeldir. Yine de 1929 yılından önce mushafın bu bölümüne dair herhangi bir temellük kaydının bulunmadığını belirtmek gerekir. 1933 yılında ise Metropolitan Müzesinde (New York) gerçekleştirilen bir sergide söz konusu yazmanın teşhir edildiği bilinmektedir.

Resim 5. Arthur J. Arberry, *The Koran Illuminated*, 14-16. Tablolar

1990 yılında Estelle Whelan Kûfî Kur'ân elyazmalarının yazım özelliklerini ve buna bağlı olarak tarihlendirilmesini ele aldığı makalesinde, Ayasofya 23'ün ait olduğu mushafın Déroche'un verdiği bilgilere ek olarak dört farklı kütüphaneye dağılmış forma ve yapraklarını incelemiştir.³⁵ Whelan mushafa ait varakların zikredilmesi ve İstanbul'da bulunan yazmalara dair bilgi için Déroche'un hazırladığı katalogdan yararlandığını belirtmektedir. Kaleme aldığı makalede mushafın ulaşılabilen tüm kısımlarını değerlendirerek Kûfî elyazmalarını paleografik özelliklerine göre iki gruba ayırmış ve ayrıntılı bir analiz sunmuştur. Bu doğrultuda bu mushafı "Grup I" altında sınıflandırmıştır. Söz konusu mushafın ulaşılabirlik, okunabilirlik ve elyazmasının içeriğindeki çeşitlilik bakımından analiz için en uygun mushaf olduğunu değerlendirmelerine eklemiştir. Daha sonra Chester Beatty Kütüphanesi 1404 numaralı mushafı aynı metotla analiz ederek iki mushafın paleografik özelliklerini tablo halinde karşılaştırmıştır.

Yasin Dutton "Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts-Part I" başlıklı makalesinde Ayasofya 23'ün kardeş nüshalarında olan Bodleian Marsh. 178'e yer vermiş ve makalede yazmayı noktalama özellikleri bakımından incelemiştir. Yazarın tespitine göre yazmanın bu kısmında kırmızı ve yeşil noktalara ek olarak bir altın nokta bulunmaktadır. Kırmızı noktalar alışlageldiği şekilde kullanılmış; yeşil noktalar yedi ya da on kıraati içerecek farklılıkları belirtmek amacıyla şâz kıraat, izâfe *yâ*, *idgām*, *imāle* veya *şıla* hususlarını göstermek için kullanılmıştır. Altın nokta ise üçüncü bir kıraati temsil etmektedir.³⁶

2015 yılında çevrimiçi bir veritabanı olarak tasarlanan "Digital Muşhaf" Projesi, Whelan'ın yukarıda zikredilen makalesinde yer alan bilgileri derleyerek Ayasofya 23 ve kardeş nüshalarını listeleyen bir tablo sunmaktadır. Projenin amacı aynı mushafa ait olduğu tespit edilen erken

³⁵ Whelan, "Writing the Word of God: Some Early Qur'anic Manuscripts and Their Milieux, Part I", 116-118.

³⁶ Yasin Dutton, "Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts-Part I", *Journal of Qur'anic Studies* 1/1 (1999), 133-134, Tablo 7-9.

dönem Kur'ân yazmalarının listesini sunarak yazmanın görüntülenebilir, sanal bir versiyonunu oluşturmaktır. Bu doğrultuda mushafa DM1 başlığı verilerek pilot bir proje oluşturulmuş ve mushaf yaprakları yeniden yapılandırılmıştır. Bu aşamada proje ekibi DM1'in mekansal aidiyetini araştırmaktadır. Bodleian Kütüphanesi ekibi, dört koleksiyondan seçtikleri 149 görüntünün tümünü bir araya getirmiş ve yaprakların mushaftaki özgün sıra ile görüntülenmesi için bir program geliştirmiştir. Projenin ilk çıktısı olan "DM1" başlıklı mushafın inşa edildiği içerik tablosunun gözden geçirilmiş hali aşağıda verilmektedir. (Bk. Ek 1)

Araştırma alanlarından biri Kur'ân elyazmalarının incelenmesi olan *Corpus Coranicum* Projesi de Ayasofya 23 envanter numaralı elyazmasına projenin dokümantasyon veritabanı içerisinde yer vermiştir. Proje kapsamında sunulan açıklamaya göre 1930 senesinde, İstanbul'da bulunan Kûfî hatlı bir Kur'ân yazmasının siyah-beyaz fotoğrafları çekilmiş ve 114 fotoğraftan oluşan bu set, Gotthelf Bergsträber'e (1886-1933) ulaştırılmıştır. Ancak günümüzde söz konusu fotoğrafların negatifleri mevcut değildir. Ayrıca Bergsträber arşivinde bu yazmanın menşesine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.³⁷

Son olarak, *Kutsal Risâlet Yazma Mushaf Sergisi Kataloğu* Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonunda bulunan 23 numaralı mushaf bölümünü şöyle tanımlamaktadır:

Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde sûrelerini ve Ahzâb sûresinden bazı pasajları ihtiva eden Mushaf-ı Şerîf kît'ası 9-10. yüzyıllara tarihlenir. Yatay dikdörtgen tasarlanan Mushaf, parşömen üzerine kahverengi mürekkep ve kûfî hattıyla yazılmıştır. Kahverengi ve siyah renklerle geometrik desende bezelenen sûre başları, tahrirli olarak altın mürekkeple yazılmıştır. Duraklar ve güller tezhiplidir. Harekeler kırmızı, kahverengi, mavi ve yeşil renk noktalarla belirtilmiştir. Mushaf, 20. Yüzyılın sonlarında ciltlenmiştir.³⁸

Kur'ân elyazmalarını konu edinen ve değerlendiren araştırmaların ortak amacı, mushaf tarihi için yeni bilgiler bulabilmektir. Dolayısıyla incelenen her bir elyazma alan araştırmalarına özellikle imla ve kıraat ilmi çerçevesinde katkı sağlamaktadır. Bu girişi müteakiben, Ayasofya 23 mushafını kodikoloji, noktalama, imla ve kıraat konuları çerçevesinde incelemeye başlayabiliriz.

2. Kodikoloji

Ayasofya 23 parşömen üzerine Kûfî hattıyla yazılmış, her biri beş satıra sahip 67 varaktan oluşmaktadır. Elyazmasının ölçüleri 325 x 220 – 235 x 135 mm şeklinde belirlenmiştir. Daha sonradan yapılmış olduğu anlaşılan deri bir cildi vardır. Cildin dış kapakları kumaşla kaplanmış ve desen içermektedir. Kapağın parçası olarak bir sayfa ebru mevcuttur. Bu sayfanın yanında zahriye sayfası vardır. Bu sayfada "Ayasofya 23" (kurşun kalemle) ve "CD NO 234" (kırmızı kurşun kalemle) şeklinde tasnif numaraları yazılmıştır. Elyazmanın forma ipliği görülebilmektedir (4b).

Elyazması 29/el-'Ankebût suresi 45. ayetin altıncı kelimesi *el-kitâb* ile başlamakta, 33/el-Ahzâb suresi 30. ayetin *en-nebî* kelimesiyle bitmektedir. Elyazmada eksik yaprak bulunmaktadır. Örneğin 4a yazmada mevcut değildir; 12a'da 30/er-Rûm suresi 25. ayete geçmekte, 47b'de 30/er-Rûm suresi 34. ayetin ilk kısmı *'ilmu's-sa'a* kelimesiyle yaprak bitmekte ve bir sonraki varak devam etmemektedir. Dolayısıyla bu nüshanın bir veya iki yaprağının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde 142 ve 143. varaklarda yazı bulunmamaktadır.

³⁷ Michael Marx (Manssur Karamzadeh desteğiyle), "Süleymaniye Library (Süleymaniye Kütüphanesi): Ayasofya 23, *Manuscripta Coranica* (Erişim 18 Kasım 2024).

³⁸ Muhittin Macit (ed.), "*Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi Kataloğu* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022b), 12-13.

Metin koyu kahverengi mürekkeple yazılmış ve okunabilirlik düzeyi yüksektir. Harekeler kırmızı mürekkeple nokta şeklinde belirlenmiştir. Elyazma parşömen üzerine yazıldığı için deri ve tüylü kısımlar üzerinde yazının koyu/belirgin ve açık/silik olduğu müşahade edilmektedir.

Elyazmasında sure başlığı kullanılmıştır. Mevcut başlıkta sure adı ve surede yer alan ayet sayıları zikredilmiştir (30a). Elyazmasında secde yerlerine işaret etmek için secde işareti sayfa kenarında uygulanmıştır (54a).

Resim 6. Sure Başlığı Örneği; Ayasofya 23, 30a

Resim 7. Secde İşareti Örneği; Ayasofya 23, 54a

Elyazması satır başı ve sonu hiza disiplini bakımından dikkat çeken bir özelliğe sahiptir. 1a'da satırbaşı harf yazımında *elif - elif - ... - elif* şeklinde satırbaşı hizasında olacak şekilde yazımda benzerlik sağlanmıştır. Yine 2a'da *vāv - elif - vāv - vāv - vāv* şeklinde satırbaşı hizasında benzerlik söz konusudur. 4b'de *elif - elif - elif - lām* şeklinde satır başı yazım disiplini görülmektedir.

1a

2a

4b

Ayasofya 23 mushafında üç tür ayet sonu işareti kullanılmıştır: Birincisi, her bir ayet sonunda yer alan durak işareti (1b); ikincisi her beş ayette bir *taḥmīs* işareti (2b, 7a, 11a, 12b, 17b, 22b, 27a, 32a, 37b, 43a, 50a, 54b, 58a, 65b); üçüncüsü ise her on ayette bir *ta'şīr* işaretidir. *Ta'şīr* işaretlerinin içinde ayet numarası *'aşāra* (34b, 52a, 55b), *'iṣrūn* (41a, 62a), *ṣelāṣūn* (15b, 46a), *erba'ūn* (20b), *ḥamsūn* (5a), *sittūn* (9a, 30a) şeklinde yazılmıştır. *Ḥurūf-u muḳaṭṭa'a*'a sonunda ayet sonu işareti yer almaz (örn. 30b).

1b

2b
(*taḥmīs*)

34b
(*aşāra*)

41a
(*iṣrūn*)

15b
(*ṣelāṣūn*)

20b
(*erba'ūn*)

5a
(*ḥamsūn*)

9a
(*sittūn*)

Elyazmasında ayet sonu işaretlerinin yerlerinin tercihlerinde farklı bir uygulama olduğu görülmektedir. el-'Ankebût suresi 65. ayet (فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا) (هُم يُشْرِكُونَ) elimizdeki mushafta "يُشْرِكُونَ" ifadesinden sonra ayet ayracı bulunurken; elyazmada "مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ" ifadesinden sonra ayet sonu işareti vardır (10b):

Resim 8. Ayet Sonu İşareti; Ayasofya 23, 54a

Ayet sonu ayırımlarına dair el-'Ankebût suresi 65. ayet ihtilafları konulardan biridir. Bu bağlamda Ayasofya 23'te ilgili ayetin ayırımında Basra ve Şam sayımı tercih edilmiştir.³⁹

3. Noktalama

Ayasofya 23 *i'cām*, harekeleme ve *i'rābı* kapsayan üç tür noktalamayı içermektedir ve bunların tamamı satır düzenine dahildir. Mushaf yazımında *i'cām*, diğer deyişle harflerin ayırıcı noktaları, *resm* benzerliği gösteren harfleri ayırt ederek müphemliği ortadan kaldırmak amacıyla tatbik edilmektedir.⁴⁰ *i'cām* noktaları, yazma üzerine *resm* ile aynı renkte kahverengi mürekkeple, sağa eğik çizgiler halinde ve muntazam vaziyette kaydedilmiştir. *Resm* ve *i'cām*ın uygulandığı kalem ağzı aynı genişliktedir; fakat *resm* yuvarlak bir forma sahipken *i'cām* daha keskindir. Mürekkebin korunmuşluk durumu göz önünde bulundurulduğunda *i'cām*ın daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu özellikleri bakımından çizgilerin *resm*in yazımından daha sonra eklendiğini ifade etmek mümkündür.

Kaynaklara gidildiğinde harekelerin kırmızı noktalarla gösterilmesi hakim kanaate göre Ebū'l-Esved ed-Du'elī'ye (ö.69/688) dayandırılmaktadır. Ed-Du'elī, *i'rāba* yönelik kaydettiği işaretlemelerde *fetha* için harfin üzerine, *ḍamme* için harfin önüne, kesra içinse harfin altına bir nokta koymak suretiyle harekeleri belirtmiştir.⁴¹ Ayasofya 23'te kıraat farklılığına ilişkin durumlar müstesna, harekelerin tamamı kırmızı mürekkeple nokta formunda, muhtemelen *resm*den hemen sonra uygulanmıştır. Bu aşamada yalnızca *fetha*, *ḍamme* ve *kesra* sıklıkla tatbik edilmiştir. *Fetha* hususunda şöyle bir ayırım tespit edilmektedir: Kırmızı mürekkep *fetha* için *elif* harfinin sağına nokta koyarken; yeşil mürekkep çakışmayı önlemek amacıyla sol tarafı noktalamaktadır. Kelime başındaki uzun *elif* ise kırmızı mürekkep ile sol üst kısma nokta koyularak belirtilmiştir. *Tenvīne* delalet etmek üzere aynı konumlarda *fetha* ve *kesra* için yan yana veya üst üste, *ḍamme* için yalnızca üst üste iki nokta kullanmıştır.⁴² *Fetha* ve *kesra* uzatılmış *elif*, *lām*, *nūn*, *yā* gibi harflerde üst üste koyulurken, *tā*, *mīm* ve *hā* gibi uzantsız imla edilmiş harflerde yan yana koyulmaktadır. Ed-Dānī'ye (ö.444/1053) göre *idgām* ve *iḥfā'* durumlarında *tenvīn* kamil telaffuz edilmediğinden yan yana iki nokta koyulmaktadır.⁴³ Ancak bu kural çalışmamıza konu olan

³⁹ Abdulfettāh b. 'Abdulganī Kādī, *el-Ferā'idu'l-Ḥisān fī 'Addi Āyi'l-Ḳur'ān* (Medīne: Mektebetu'd-Dār, 1404), 51.

⁴⁰ Sözlük anlamı için bk. Muḥammed b. Mukerrem İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab* (Beyrut: Dāru Şādir, 1955-56), 12/381; *i'cām* hakkında istilahi açıklama için bk. Ebū 'Amr Osmān b. Sa'īd ed-Dānī, *el-Muḥkem fī Naḳṭi'l-Meşāḥif*, thk. 'İzzet Ḥasan (Dimeşq: Dāru'l-Fikr, 1418/1997), 19, 35.

⁴¹ Dānī, *el-Muḥkem*, thk. Ḥasan, 4, 6.

⁴² Ebū'l-Ferec Muḥammed b. İshāk İbnu'n-Nedīm, *Kitābu'l-Fihrist* (Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 1978), 45; Dānī, *el-Muḥkem*, thk. Ḥasan, 6-7.

⁴³ Dānī, *Kitābu'n-naḳṭ*, 127; krş. Gotthelf Bergsträber-Otto Pretzl, "Die Geschichte des Korantexts", *Geschichte des Qorāns*, ed. Theodor Nöldeke (Leipzig: Dieterich, 1938), 3/264-265; Omar Hamdan, *Das Koranfragment (Ma VI 157): mit Faksimile Ausgabe* (Tübingen: Universitätsdruckerei Tübingen, 1443/2022), 19.

elyazmasında uygulanmamıştır. Kırmızı mürekkep tarafından sakin harflere hareke koyulmamıştır.⁴⁴ Kayda değer diğer bir husus matbu mushaflarda *hemze* ile yazılan kelimelerin ve kelime sonlarındaki *elif maḳsūranın* elyazmasında *yā* harfinde olduğu gibi altına iki çizgi koyularak gösterilmesidir. Böylelikle katip belirlediği üslup neticesinde *hemzenin* desteğinin (kürsü) *yā* harfi olduğunu göstermiştir. Aynı uygulama ile sözgelimi Topkapı B. 3; Nuruosmaniye 27, kardeş nüshası Londra, The Khalili Collections: KFQ 52 nüshalarında da karşılaşılmaktadır. Osman mushaflarında *hemze* işaretinin bulunmadığını; söz konusu mushafların Hicaz lehçesine göre yazıldığını ve *hemzenin*, tahfif durumuna göre *vāv*, *yā* veya *elif* şeklinde kaydedilmiş olduğunu belirtmek gerekir.⁴⁵ Dolayısıyla *hemze* resm-i Osmānî'ye konu değildir. Diğer yandan yuvarlak *tā* (ة) harflerinin tamamı noktasız imla edilmiştir.

Metin büyük oranda harekelenmiştir; ancak kelime ortasındaki harekelemenin düzensiz olduğu tespit edilmektedir. Bu noktada katibin takip ettiği bir kuralın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Fakat genellikle bir harfin ardından *med* harflerinden *elif*, *vāv* veya *yā* geliyorsa, okuyuşu açık olduğundan o harfi harekelememektedir. Kendisinden sonra *hemze* gelen harfleri ise harekelemektedir. Üçüncü olarak, *i'rāb* noktalamasını gösteren son harfin harekesi çoğunlukla mevcuttur. Ayasofya 23'e benzer şekilde Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) Mushafı, *i'cām* ve *i'rāb* noktaları ile harekelerin kullanılması bakımından erken döneme ait önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Noktalamaya dair diğer bir konu *i'cām* ve harekelerin belirli kelimelerde farklı vecihleri mümkün kılacak şekilde kırmızı, yeşil ve sarı mürekkeple eklenmiş olmasıdır. Buna ilişkin durumlar makalemizde kıraat başlığı altında değerlendirilmektedir.

Noktalamadaki mürekkep renginin tercihi, yazmanın tarihlendirilmesi; coğrafi aidiyetinin ve dolaşımının belirlenmesini mümkün kılacak veriler taşıdığından oldukça önemlidir. Kur'ân tarihi kaynaklarında noktalamada kullanılan mürekkep renkleri hakkında çeşitli açıklamalar serdedilmiştir.⁴⁶ ed-Dānī, Irak *nukḳātının* yalnızca kırmızı mürekkep kullandığını, Medine ekolünün hareke ve *i'cām* için kırmızı, *hemzeyi* göstermek için ise sarı mürekkep kullandığını aktarmıştır. Kufe ve Basra bölgelerinde ise yalnızca şâz kıraatlerde kırmızı nokta kullanırdı.⁴⁷ İbn Mucāhid'in (ö.324/936) ise bireysel mushaflarda kırmızı mürekkebin harekeleme; yeşil mürekkebin yalnızca *hemzeler* için sarı mürekkebin ise *şedde* için kullanıldığını aktarmaktadır.⁴⁸ Netice olarak Ayasofya 23'e geldiğimizde, yazmada karma noktalama metodu kullanıldığı anlaşılmaktadır. Genel anlamda kırmızı noktalar harekeleri, yeşil ve sarı noktalar ise kıraat farklılıklarını ifade etmektedir. Ancak yeşil ve sarı noktaların kırmızı noktaları tamamlayıcı görev üstlendiği durumlar da mevcuttur.⁴⁹

⁴⁴ Bu husus İbn Mucāhid'in mushaf imlasına yönelik açıklamasıyla örtüşmektedir. bk. Dānī, *el-Muḳkem*, thk. Ḥasan, 210.

⁴⁵ İsmail Durmuş, "Hemze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190.

⁴⁶ Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme: Mesâhif-i Kadîme* (İstanbul: IRCICA, 2015), 312.

⁴⁷ Dānī, *el-Muḳkem*, thk. Ḥasan, 19-20.

⁴⁸ Dānī, *el-Muḳkem*, thk. Ḥasan, 23.

⁴⁹ Whelan, Ayasofya 23'ün kardeş nüshalarından Bodleian MS Marsh 178 üzerine yaptığı incelemede aynı sonuca ulaşmıştır; bk. Whelan, "Writing the Word of God: Some Early Qur'ân Manuscripts and Their Milieux, Part I", 121.

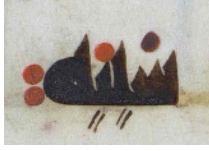
Tablo 1. Ayasofya 23'ün Noktalama Özellikleri

Resim 9. Uzun *Elifin Fetħa* İle Harekelenmesi

2a
29/el-'Ankebüt:46
āmennā

Resim 10. Hemzenin Noktalanması

17b
30/er-Rüm:36
seyyi'etun

Resim 11. *Elif Maḫşūranın* Noktalı Yazımı

4b
29/el-'Ankebüt:51
zīkrā

Resim 12. *Tā-Yı Merbūṭanın* Noktasız Yazımı

1a
29/el-'Ankebüt:45
eş-şalāte

Resim 13. Üç Farklı Mürekkeple Harekeleme Örneği

51b
32/es-Secde:10
e-innā / innā / e-ennā

Resim 14. Farklı İ'cām Çizgilerinin Birarada Gösterilmesi

6b
29/el-'Ankebüt:55
ve-neḫūlu / ve-yeḫūlu / ve-teḫūlu

Resim 15. Tek Noktalı *Ḳāf*

10a
29/el-'Ankebüt:63
ḳul

4. İmla

Ayasofya 23 büyük oranda resm-i Osmānî ile uyumludur. Noktalama başlığında değinildiği üzere elyazmasında hemze *yā* harfi görünümündedir. Buna ilişkin imla kaynaklarında mahsusen zikredilen bir kelime bulunmaktadır. Yazmada “بَايَةَ” kelimeleri “بَايِه”; “بَايَاتِنَا” kelimeleri ise “بَايِتْنَا” şeklinde imla edilmiştir (Örneğin 3a, “بَايِه” – 29b, “بَايِتْنَا”). Ed-Dānī bazı mushaflarda başında *bā* harf-i ceri bulunan *āyāt* kelimesinin iki *yā* harfi ile imla edildiğini (باست) görmüş ve bu durumu bir istisna olarak değerlendirmiştir. Kendisine göre kelime *i'lāle* uğramadan önce kökünde çift *yā* harfi bulunuyorsa başına *bā* harf-i ceri geldiğinde bazı mushaflarda kelimeye bir diğ daha

eklenmektedir. Ancak tek *yā* harfi ile yazım daha yaygındır.⁵⁰ Güncel mushaf çalışmaları ise bu durumun erken dönem mushaflarda nadir görülen bir uygulama olmadığını ortaya koymaktadır.⁵¹ Londra, Topkapı ve Kahire Mushafları bu kullanımın ağırlıklı olarak görüldüğü kadim mushaflardandır.⁵² Öte yandan Kahire ve Medine basımlarında bu uygulama mevcut değildir. Her iki basım da imla hususunda Rıdvan b. Muhammed el-Muhallemâtî (ö.1311/1893) mushafını; dolayısıyla ed-Dānî'nin *el-Muḥni*'i ve öğrencisi İbn Necāh'ın *Muḥṭaṣaru't-Tebyīn*'ini esas almaktadır.⁵³ Ayasofya 23'te imlaya yönelik diğer bir husus kelime ortasındaki *elif* harfinin hafifli yazımıdır. Mushaftaki yazım, imla kaynaklarında *elif* harfinin hafifli yazıldığı kelimelerde örtüşmektedir. Ancak Fehd basımı ile karşılaştırıldığında elyazmasındaki kelimelerde hafifli yazım öne çıkmaktadır.

5. Kıraat

Kıraatler Kur'ân'ın sözlü aktarımının temel unsurlarındandır. Nüzul döneminden bu yana aktarılagelmiş; erken dönem tefsir, hadis ve kıraat kaynaklarında, sözlüklerde yerlerini almışlardır. Kur'ân'ın istinsah faaliyeti sonucunda mushafların muhtelif beldelere gönderilmesi, resm-i Osmânî'ye muvafık olmayan kıraatlerin şaz kıraat olarak adlandırılması ve itibar görmemesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla mushaf hattının imkan vermediği kıraatler geçerliliğini yitirmiştir. Kur'ân yazmalarının kıraatler yönünden incelenmesi Kur'ân'ın erken dönem metinleşme tarihine ışık tutacak veriler sunacaktır.

Ayasofya 23 bizlere kıraat yönünden yorum yapma imkanı verecek derecede yoğun bir çeşitlilik sunmaktadır. Aşağıda ele alınacağı üzere yazma yedi kıraat imamından Ebū 'Amr b. 'Alā (ö.154/771) ve Ḥamza b. Ḥabīb (ö.156/773) ile büyük ölçüde uyum arz etmektedir. Ayasofya 23'te 39 kıraat farklılığı tespit edilmiştir. Bunlardan 14 tanesi Ebū 'Amr kıraatiyle, birbiriyle kesişen kıraatler olmakla birlikte 14 tanesi de Ḥamza kıraati ile örtüşmektedir. Ek olarak yazmada üç adet şâz kıraat bulunmaktadır. Kıraatlerdeki yoğunluğun dağılımı bu şekilde olmakla birlikte elyazmasında karma kıraat metodunun (*muṣḥafu intiḥāb*)⁵⁴ kullanıldığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla elyazması birçok kıraati aynı anda içermektedir. Makalenin bu bölümünde temel kaynaklara başvurularak tespit edebildiğimiz harekeleme veya noktalamadan kaynaklanan ve kelimenin iskeletini değiştiren kıraat farklılıkları üzerine bilgi verilecektir.

5.1. Harekeleme ya da Noktalamadan Kaynaklanan Kıraat Farklılıkları

Yazmada mevcut olan kıraat vecihlerinin çoğu, harflerin noktalama ve harekelemesinde yapılan değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Buna ilişkin durumlar aşağıda sıralanmaktadır:

Resim 16. el-'Ankebüt 29/55 (6b)

⁵⁰ Ebū 'Amr 'Osmān b. Sa'īd el-Endelusi ed-Dānī, *el-Muḥni* ' fi Resmī Meṣāḥifi'l-Emṣār, thk. Muhammed eş-Şādīk Kamḥāwī (Kāhire: Mektebetu'l-Kulliyāti'l-Ezheriyye, ts.), 57.

⁵¹ Gānim Ḳaddūrī el-Ḥamed, *'Ulūmu'l-Ḳur'ān beyne'l-Maṣādir ve'l-Maṣāḥif* (Riyad: Merkezi Tefsir li'd-Dirāsati'l-Ḳur'āniyye, 1439/2018), 35-36.

⁵² Tayyar Altıkulaç (ed.), *Mushaf-ı Şerif: Londra, British Library Nüshası* (İstanbul: IRCICA, 1439/2017), 363.

⁵³ Mehmet Emin Maşalı, *Tarih ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî* (Ankara: Otto Yayınları, 2022), 163.

⁵⁴ Terim hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Omar Hamdan vd., *Das Koranfragment (M a VI 166): mit Faksimile-Ausgabe* (Tübingen: Universitätsdruckerei Tübingen, 1443/2023), 123-124.

Elyazmasında “وَيَقُولُ” kelimesi kahverengi mürekkep tarafından “ونقول” şeklinde, mutekellim sigasıyla imla edilmiştir. Bu okuyuş eṭ-Ṭaberî'nin (ö.310/923) nakline göre Ebû 'Amr b. 'Alâ ile,⁵⁵ ed-Dâni'ye göre ise İbn Keşîr, Ebû 'Amr ve İbn 'Âmir ile⁵⁶ örtüşmektedir. Kırmızı mürekkep *nûn* harfinin üzerine bir çizgi daha ekleyerek tercihinin “وتقول” olduğunu belirtmiştir. Kelimeyi Ebû'l-Berhesem bu şekilde okumuştur.⁵⁷ Yeşil mürekkep *yâ* harfinin çizgilerini koyarak kelimeyi hakim görüşe muvafık kalarak “ويقول” şeklinde okumuştur.

Resim 17. el-'Ankebüt 29/57 (7a)

Yazmada “ذَائِقَةُ الْمَوْتِ” kelimeleri “ذايقه الموت” şeklinde imla edilmiş, kırmızı mürekkep metni cumhurun kanaatine göre harekelemiştir. Yeşil mürekkep *tâ-i merbûṭay* *ḍammeteyn* ile *tâ* harfini ise *kesra* ile harekelemiştir: “ذايقه الموت”.

Resim 18. el-'Ankebüt 29/57 (7b)

'Âşim'in Ḥafs rivayetinde “تُرْجَعُونَ” şeklinde okunan kelime elyazmasında “يُرْجَعُونَ” şeklinde gaib sigasıyla imla edilmiştir. Kahverengi mürekkep *yâ* harfinin çizgilerini koymuş ve kırmızı mürekkep hareketleri tatbik etmiştir. Kaynaklarda bu okuyuş 'Âşim'in Şu'be rivayetiyle nakledilmektedir.

Resim 19. el-'Ankebüt 29/61 (9a)

Yazmada “يُؤْفَكُونَ” kelimesi “تُؤْفَكُونَ” şeklinde, muhatab sigasıyla yazılmıştır. Kaynaklarda bu yazıma delalet eden bir açıklama bulunamamıştır.

Resim 20. el-'Ankebüt 29/67 (11b)

Ayetin “أَفْبَالُ بَطِلٍ يُؤْمِنُونَ وَيُذَمُّونَ” kısmı, kahverengi mürekkeple cumhurun kanaatine göre imla edilmiş ve kırmızı mürekkeple aynı doğrultuda harekelenmiştir. Yeşil mürekkep ayeti “... تومنون... تكفرون” şeklinde okumuştur. Bu kıraat Sulemî, Ḥasan ve 'Âşim el-Caḥderî ile uyumludur.⁵⁸

⁵⁵ Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr eṭ-Ṭaberî, *Cāmi'u'l-Beyān 'an Te'vili'Āyi'l-Ḳur'ān*, thk. 'Abdullāh b. 'Abdumuḥsin et-Turkî (Kāhire: Dāru Hecr, 2001), 18/132.

⁵⁶ Ebû 'Amr 'Osmān b. Sa'īd el-Endelusî ed-Dānî, *et-Teyṣīr fi'l-Ḳirā'āti's-Seb'a*, thk. Ḥātim Şālīḥ eḍ-Ḍāmin (Kāhire: Mektebetu's-Şaḥābe, 2008), 406.

⁵⁷ 'Abdu'l-Laṭīf el-Ḥaṭīb, *Mu'cemu'l-Ḳirā'āt* (Dımaşq: Dāru Sa'di'd-dīn, 2000), 7/121.

⁵⁸ Ḥaṭīb, *Mu'cemu'l-Ḳirā'āt*, 7/131.

Bunun yanı sıra kırmızı mürekkep kahverengi ile aynı konuma, *yā* harfinin altına çizgi koyarak genel kabule mutabık olduğunu göstermiştir. Bu ve benzeri örnekler kahverengi mürekkebi kullanan katip ile kırmızı mürekkebi kullanan katibin farklı kişiler olduğunu düşündürmektedir.

Resim 21. er-Rüm 30/34 (17a)

Kahverengi mürekkep “فَتَمَّتْ عَوَا ... تَعْلَمُونَ” kelimelerini muhatab sigasıyla imla etmiştir. Yeşil mürekkep *i‘cāmı* değiştirmek üzere *yā* harfinin çizgilerini ve *ḍamme* harekesini koymuş, dolayısıyla “فَتَمَّتْ عَوَا ... تَعْلَمُونَ” kıraatıyla okumuştur. Bu kıraat kaynaklarda şâz kıraatler arasında sayılmakta ve Ebū'l-‘Āliye'nin bu şekilde okuduğu aktarılmaktadır.⁵⁹ Kırmızı mürekkep kahverengi *i‘cām* çizgilerini tekrarlayarak kâtime muvafık olduğunu göstermiştir.

Resim 22. er-Rüm 30/35 (17a)

Bu ayette ve diğer bazı yapraklarda “عَلَيْهِمْ” kelimelerindeki *mīm* harfi sarı mürekkep tarafından *ḍamme* ile harekelenerek “عَلَيْهِمْ” şeklinde okunmuştur. Bu kıraat A‘rec, Kisā‘ī, İbn Keşīr, Ḳālūn ve Ya‘qūb tarafından tatbik edilmiştir.⁶⁰

Resim 23. er-Rüm 30/36 (18a)

Elyazmasında “يَقْنَطُونَ” kelimesindeki *nūn* harfi üç farklı veche imkan verecek şekilde *fetḥa* için yeşil, *ḍamme* için sarı, *kesra* için kırmızı mürekkeple harekelenmiştir. Ebū ‘Amr, el-Kisā‘ī ve Ya‘qūb *nūn* harfini *kesra* ile okumuştur.⁶¹

Resim 24. er-Rüm 30/40 (20b)

Yeşil mürekkep “تَشْرِكُونَ” kelimesinde *tā* harfinin noktalarını gaib sigasıyla okunacak şekilde *yā* harfi olarak değiştirmiş ve kelimeyi “تَشْرِكُونَ” olarak okumuştur. Ḥamza, el-Kisā‘ī, el-A‘meş, İbn Vessāb ve Ḥalef kelimeyi aynı şekilde kıraat etmiştir.⁶²

⁵⁹ Hüseyn b. Aḥmed İbn Ḥāleveyh, *Muḥtaşar fī şevāzī'l-Ḳur‘ān min Kitābi'l-Bedī‘* (Kāhire: Mektebetu'l-Mutenebbī, ts.), 117.

⁶⁰ Ḥaṭīb, *Mu‘cemu'l-Ḳirā‘āt*, 1/22. Aynı kullanım Ayasofya 23; 19b, 20a, 25a, 27a yapraklarında da mevcuttur.

⁶¹ Dānī, *et-Teyṣīr*, thk. eḡ-Ḍāmin, 403-404, 470. Ayrıca bk. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḳurṭubī, *el-Cāmi‘ li Aḥkāmī'l-Ḳur‘ān*, thk. ‘Abdullāh b. ‘Abdu'l-muḥsin et-Turkī (Beyrūt: Mu‘essesetu'r-Risāle, 1467/2006), 16/435.

⁶² Ḥaṭīb, *Mu‘cemu'l-Ḳirā‘āt*, 7/163.

Resim 25. er-Rûm 30/50 (25a)

Ayette “تحي” kelimesi üç mürekkep tarafından da *yā* yerine *tā-i te'nīs* ile okunacak şekilde (تحي) harekelenmiştir. Ebū Ḥayve kelimeyi bu şekilde okuyanlar arasındadır.⁶³

Resim 26. er-Rûm 30/53 (26b)

Altın mürekkebin “بهدا” kelimesinde Ayasofya 23'teki iki harf tasarrufundan biri olduğu görülmektedir. Kahverengi mürekkep kelimeyi uzatma *elifi* ile imla etmiştir. Kırmızı mürekkep cumhura uygun şekilde harekelenmiştir. Altın mürekkep kelimeye *tā* harfinin noktalarını eklemiş, uzatma *elifinin* üzerini çizmiş, *hā* ve *dāl* harflerini birleştirmek üzere bir çizgi çizmiş ve kelimenin sonuna *yā* harfi eklemiştir. Dolayısıyla kelimeyi Ḥamza kıraatiyle örtüşerek açık *tā* harfi ve sakin *hā* ile “تهدى” şeklinde okumuştur.⁶⁴

Resim 27. Luḡmān 31/3 (30b)

Yeşil mürekkep “ورحمة” kelimesini cumhura uygun şekilde *ḍammeteyn* ile harekelenmiştir. Kırmızı mürekkep ise merfu olarak “ورحمة” harekelenmiştir. Bu yazım Ḥamza kıraati ile uyumludur.⁶⁵ Bu örnek, kırmızı mürekkebin cumhura uygun harekelenme yapmadığı nadir durumlardandır. Yazmanın genelinde yeşil mürekkep ihtilafli kıraatleri temsil ederken burada tersi durumla karşılaşmaktayız.

Resim 28. Luḡmān 31/6 (31b)

Yeşil mürekkep “ليضل” kelimesindeki *yā* harfini İbn Keşîr ve Ebū ‘Amr kıraatlerine uygun olarak “ليضل” şeklinde *fetḥa* ile harekelenmiştir.⁶⁶

Resim 29. 31/Luḡmān:6 (32a)

⁶³ Kurtubî, *el-Cāmi'*, thk. et-Turkî, 16/448.

⁶⁴ Dānî, *et-Teysîr*, thk. eḡ-Ḍāmin, 461, 472.

⁶⁵ Dānî, *et-Teysîr*, thk. eḡ-Ḍāmin, 473.

⁶⁶ Dānî, *et-Teysîr*, thk. eḡ-Ḍāmin, 401, 473.

Yeşil mürekkep “وَيَجِدُهَا” kelimesindeki *zāl* harfini Ḥafs, Ḥamza ve el-Kisā’î kıraatleriyle örtüşecek şekilde mansub olarak harekelemiştir. Kırmızı mürekkep ise bu harfi merfu harekelemiştir. “وَيَجِدُهَا” okuyuşu Nāfi‘, İbn ‘Āmir, ‘Āşim ve Şu‘be kıraatlerine uygun düşmektedir.⁶⁷

Resim 30. Luḡmān 31/14 (36a)

Ayette “وَفَصْلَةٌ” kelimesi kırmızı mürekkep tarafından genel kanaate uygun harekelenmiştir. Yeşil mürekkep *fā* harfinin üzerine “وَفَصْلَةٌ” şeklinde *fetha* koymuştur. Bu okuyuş ‘Āşim el-Ceḥderī, Ebū Recā‘ el-‘Utāridī, Ya‘ḳūb, el-Ḥasan el-Başrī ve Ḳatāde ile uyumludur.⁶⁸

Resim 31. Luḡmān 31/20 (40a)

Yeşil mürekkep “يَعْمَةُ” kelimesini “نعمَةٌ” şeklinde merfu olarak harekelemiştir. Bu kıraat İbn Keşīr, İbn ‘Āmir, Ḥamza, el-Kisā’î ve ‘Āşim’in ravilerinden Şu‘be’nin okuyuşuna uygundur.⁶⁹

Resim 32. Luḡmān 31/23 (41b)

Yeşil mürekkep “يُحْزَنُكَ” kelimesindeki *yā* harfini ḍammeyle, “يُحْزَنُكَ” şeklinde, Nāfi‘ kıraatiyle uyumlu okumuştur.⁷⁰

Resim 33. Luḡmān 31/24 (42a)

Yeşil mürekkep “نُنْمَعُهُمْ” kelimesindeki *nūn* harfinin altına *yā* olacak şekilde iki *i‘cām* çizgisi koymuştur. Kıraat kaynaklarında bulunamamıştır.

Resim 34. Luḡmān 31/24 (42a)

Ayette “نُنْمَعُهُمْ” kelimesi de yeşil mürekkeple *nūn* yerine *yā* harfi olacak şekilde noktalanmıştır. Kıraat kaynaklarında bulunamamıştır.

⁶⁷ Dānī, *et-Teysīr*, thk. eđ-Ḍāmin, 473-474.

⁶⁸ Ebu'l-Feth 'Osmān İbn Cinnī, *el-Muḥteṣeb fī Tebyīni Vucūhi Sevāzī'l-Kirā'āt ve'l-İdāh 'anhā*, thk. 'Alī en-Necdī; 'Abdu'l-fettāh İsmā'īl Şelebt Nāşif, 'Abdu'l-ḥalīm en-Neccār (Kāhire: el-Meclisu'l-a'lā li'ş-Şu'uni'l-İslāmiyye, 1414/1994), 2/167. Krş. Corpus Coranicum (CC), “Kıraatler: Luḡmān 31/14” (04 Şubat 2024).

⁶⁹ Dānī, *et-Teysīr*, thk. eđ-Ḍāmin, 474.

⁷⁰ Ḥaṭīb, *Mu'cemu'l-Kirā'āt*, 7/202.

Resim 35. Luḡmān 31/27 (43b)

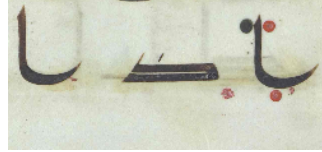
Yeşil mürekkep “وَالْبَحْرُ” kelimesini *manşûb* durumunda okumuştur: “وَالْبَحْرُ”. Bu okuyuş Ebū ‘Amr ile örtüşmektedir.⁷¹

Resim 36. es-Secde 32/9 (50b)

Yeşil mürekkep “سَوَّلَهُ” kelimesini imâle ile okunacak şekilde kesra ile harekelenmiştir. Bu tercihi Ḥamza, el-Kisâ’î ve Ḥalef ile örtüşmektedir.⁷²

Resim 37. es-Secde 32/10 (51a-51b)

“أَعْنَا (51a) ... أَعْنَا (51b)” kelimelerinde bir harfin aynı mürekkep tarafından iki hareke ile seslendirildiği görülmektedir. Kırmızı mürekkep *elif* harfini muhtemelen hemzenin okunuşunu da kapsayacak şekilde hem *fetḥa* hem de *kesra* ile harekelenmiştir. Yeşil mürekkep her iki *elif* harfini *fetḥa* ile harekelenmiştir. Harekelemede nadiren kullanılan altın mürekkep ise ikinci *elif* harfini kesralı okumuştur. Kıraat kaynaklarında ayetin çeşitli okunuşları hakkında bilgi vermektedir.⁷³

Resim 38. es-Secde 32/11 (52a)

Yeşil mürekkep “تُرْجَعُونَ” kelimesindeki *cîm* harfini “تُرْجَعُونَ” şeklinde harekelenmiştir. Zeyd b. ‘Alî, Ya’ḳûb, İbn Muḥayşin (ö.123/741) ve Muṭavvi’î (ö.381/ 991) bu kıraati tercih etmektedir.⁷⁴

Resim 39. es-Secde 32/12 (52a)

Yeşil mürekkep “تَرَى” kelimesini “تَرَى” şeklinde kesra ile harekelenmiştir. Bu kelimeyi Ebū ‘Amr, Ḥamza, el-Kisâ’î, Ḥalef ve İbn Zekvân *imâle* ile okumuştur. Ezraḳ ve Verş ise *taklîl* ile okumuştur.⁷⁵

Resim 40. el-Aḫzâb 33/9 (55a)

⁷¹ Dānî, *et-Teysîr*, thk. ed-Dāmin, 474.

⁷² Ḥaṭîb, *Mu‘cemu’l-Kirā’ât*, 7/223.

⁷³ Ayrıntılar için bk. el-Ḥaṭîb, *Mu‘cemu’l-Kirā’ât*, 7/223-224.

⁷⁴ Ḥaṭîb, *Mu‘cemu’l-Kirā’ât*, 7/226.

⁷⁵ Ḥaṭîb, *Mu‘cemu’l-Kirā’ât*, 7/226.

Yeşil mürekkep “بِمَا تَعْمَلُونَ” kelimesindeki *tā* harfini Ebū ‘Amr kıraatiyle örtüşecek şekilde gaib sigasıyla (بِمَا يَعْمَلُونَ) noktalamıştır.⁷⁶

Resim 41. el-Ahzâb 33/13 (57a)

Yeşil mürekkep “عَوْرَةٌ ... بَعْوَرَةٌ” kelimelerini *vāv* harfini kesra ile okuyarak “عورة ... بعورة” şeklinde harekelemiştir. Bu kıraat İbn ‘Abbās, İbn Ya‘mer, Ebū Recā’, Ğatāde ve Ebū ‘Abdusselām ile mutabıktır.⁷⁷

Resim 42. el-Ahzâb 33/16 (58b)

Kırmızı mürekkep “لَا تُمَنَّعُونَ” kelimesini kıraat farklılığını gösterecek şekilde noktalamış ve “لا يُمَنَّعُونَ” şeklinde harekelemiştir. Bu okuyuş Ya‘ġūb el-Ĥaḍramī’den nakledilmektedir.⁷⁸

Resim 43. el-Ahzâb 33/19 (60a)

Yeşil mürekkep “جَاءَ” kelimesini *imāle* ile okunacak şekilde *kesra* ile harekelemiştir. Bu kelimeyi Ĥamza *imāle* ile okumuştur.⁷⁹

Resim 44. el-Ahzâb 33/20 (61b)

Yeşil mürekkep “يَحْسِبُونَ” kelimesini cumhurun kanaatine uygun şekilde harekelemiş, kırmızı mürekkep *kesra* ile “يَحْسِبُونَ” harekelemiştir. Bu okuyuş Nāfi‘, İbn Keşīr, Ebū ‘Amr ve el-Kisā’ī ile uyumludur.⁸⁰

⁷⁶ Dānī, *et-Teysīr*, thk. eḡ-Ġāmin, 475.

⁷⁷ İbn Cinnī, *el-Muḥteṣeb*, thk. Nāşif, 2/176.

⁷⁸ Ĥaṭīb, *Mu‘cemu’l-Ķirā‘āt*, 7/262-263.

⁷⁹ Ĥaṭīb, *Mu‘cemu’l-Ķirā‘āt*, 2/79; 7/264.

⁸⁰ Dānī, *et-Teysīr*, 342.

Resim 45. el-Aẖzâb 33/21 (62b)

Kırkız mürekkep “إِسْوَةٌ” kelimesini cumhurun kanaatine uygun şekilde “إِسْوَةٌ” kesra ile harekelemiştir. Bu kıraat kaynaklarda Hicâz ekolünün görüşü olarak nakledilmektedir. Yeşil mürekkep ise ‘Âşım kıraatinde olduğu gibi *damme* ile harekelemiştir.⁸¹

Resim 46. el-Aẖzâb 33/22 (63a)

Yeşil mürekkep “رَاءَ” kelimesini *râ* harfini *imâle* ile okunacak şekilde kesra ile “رَا” harekelemiştir. Bu okuyuş kıraat kaynaklarında Ebû Bekr, H̱amza ve H̱alef’e nisbet edilmektedir.⁸² Altın mürekkep *râ* harfini *fetha*, *elifi* ise kesra ile harekelemiştir. Şu ‘be’nin kıraati bu şekildedir.⁸³

Resim 47. el-Aẖzâb 33/23 (64a)

Yeşil mürekkep “فَقَصَىٰ” kelimesinde bulunan *yâ* harfine *imâle* ile okunacak şekilde kesra koymuştur. Bu kıraat H̱amza, el-Kisâ’î ve H̱alef ile mutabıktır.⁸⁴

Resim 48. el-Aẖzâb 33/24 (64b)

Yeşil mürekkep “شَاءَ” kelimesini *imâle* ile okumuştur. Bu okuyuş İbn Zekvân, H̱alef b. Hişâm ve H̱amza’ya atfedilmektedir.⁸⁵

Resim 49. el-Aẖzâb 33/26 (65b)

Yeşil mürekkep “صَيَّا صِيَهُمْ” kelimesindeki *he* harfini *damme* ile harekelemiştir. Bu kıraat Ya’kûb ile uyumludur.⁸⁶

⁸¹ H̱aṭīb, *Mu‘cemu’l-Kirā’āt*, 7/268-269.

⁸² Dānī, *et-Teyr, thk. ed-Dāmin*, 343.

⁸³ H̱aṭīb, *Mu‘cemu’l-Kirā’āt*, 7/269.

⁸⁴ H̱aṭīb, *Mu‘cemu’l-Kirā’āt*, 7/270.

⁸⁵ H̱aṭīb, *Mu‘cemu’l-Kirā’āt*, 7/271.

⁸⁶ H̱aṭīb, *Mu‘cemu’l-Kirā’āt*, 7/273.

5.2. Kelimenin İskeletini Değiştiren Kıraat Farklılıkları

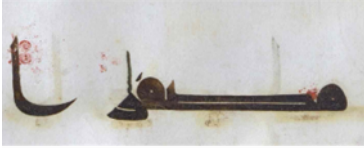
Elyazmasında kelimenin iskeletini değiştiren beş kıraat farklılığı tespit edilmiştir. Bunların tamamı *elifin* isbat edilerek sonradan ilave edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayasofya 23'te kâtibin kendi tasarrufundaki bir düzeltme bulunmamaktadır. Tüm düzeltmeler farklı mürekkepler tarafından kaydedilmiştir. Dört yerde yeşil, bir yerde sarı mürekkeple metne harf eklenme ya da çıkarılması suretiyle müdahale edilmiştir.

Resim 50. er-Rûm 30/50 (25a)

Elyazmada “ءأثر” kelimesi kahverengi mürekkep tarafından aynı şekilde *resm* edilmiş, yeşil mürekkep *şā* harfinden sonra *elif* harfini ilave etmiştir. Ayrıca yeşil mürekkep, kırmızı *fetha* mevcut olmasına rağmen *elif* harfinin üstüne bir nokta daha eklemiştir. Kıraat kaynaklarına göre İbn ‘Âmir, Hafş, Hamza ve el-Kisâ’î kelimeyi çoğul okumuş; Nâfi‘, İbn Keşîr, Ebû ‘Amr ve Şu‘be ise tekil haliyle okumuştur.⁸⁷

Resim 51. er-Rûm 30/51 (26a)

Yeşil mürekkep “مصفرا” şeklinde resmedilen kelimeye *uzatma elifi* ekleyerek “مصفرا” şeklinde okumuştur. Kıraat kaynaklarında bu okuyuş Cenâh b. Hübeyş'ten nakledilen şaz bir kıraat olarak geçmektedir.⁸⁸

Resim 52. er-Rûm 30/53 (26b)

Elyazmada “تهدي” kelimesinde altın mürekkebin Ayasofya 23'teki diğer görülmektedir. Kahverengi mürekkep kelimeyi *uzatma elifi* ile imla etmiştir. Kırmızı mürekkep cumhura uygun şekilde harekelemiştir. Altın mürekkep kelimeye *tā* harfinin noktalarını eklemiş, *uzatma elifinin* üzerini çizmiş, *hā* ve *dāl* harflerini birleştirmek üzere bir çizgi çizmiş ve kelimenin sonuna *yā* harfini eklemiştir. Dolayısıyla kelimeyi Hamza kıraatiyle örtüşecek şekilde açık *tā* harfi ve sakin *hā* ile “تهدي” okumuştur.⁸⁹

Resim 53. Luqmān 31/18 (38b)

⁸⁷ Dānī, *et-Teysir*, thk. eq-Ḍāmin, 471.

⁸⁸ İbn Hāleveyh, *Muhtaşar*, 117.

⁸⁹ Dānī, *et-Teysir*, thk. eq-Ḍāmin, 461, 472.

Yeşil mürekkep “تَصَوَّرَ” kelimesine *elif* harfi ekleyerek “تصاعر” şeklinde okumuştur. Bu okuyuş Nâfi‘, Ebû ‘Amr, Ĥamza ve el-Kisā‘ī ile örtüşmektedir.⁹⁰

Resim 54. Aĥzâb 33/20 (62a)

Yeşil mürekkep “يَسْأَلُونَ” kelimesine *elif* harfi ekleyerek “يسألون” şeklinde okumuştur. Yazmada *şedde* gösterilmediğinden iki farklı okuyuş mümkün görünmektedir: Birincisi *hemzenin elife* ibdâli ile ortaya çıkan “يسألون” okuyuşu; diğeri ise *sîn* harfinin *şeddelenmesi* ile oluşan “يسأءلون” okuyuşu. İkinci okuyuş kıraat kaynaklarında Ĥatâde, Ya‘ġûb ve Ĥasan-ı Başrî'ye atfedilmektedir.⁹¹

Yukarıda sunulan örnekler bağlamında elyazmasındaki kıraat tercihlerine dair şu sonuçlara ulaşılmıştır: Elyazmasında kırmızı mürekkebin ağırlıklı olarak Ĥafıs ‘an ‘Āşım kıraatini temsil ettiği görülmektedir. 31b ve 32a yapraklarındaki “وَيَتَّخِذَهَا” kelimesinde kırmızı ve yeşil mürekkeplerin hareke ve *i‘cām* pratikleri değişmiştir. Her iki durumda da kırmızı ya da yeşil mürekkep tek bir kıraati takip etmemektedir; birbirini tamamlayarak kelimenin farklı vecihlerini uygulamaktadır. Yeşil ve sarı mürekkepler kıraat farklılıklarını yansıtırken yukarıda örneklenen iki kelimde bu kuralın uygulanmadığı tespit edilmektedir. Bu örnekler bizi özellikle kırmızı ve yeşil mürekkeplerin farklı kıraatlere işaret etmek amacıyla eş zamanlı uygulandığı ihtimaline götürmektedir.

Sonuç

Ayasofya 23, Süleymaniye Kütüphanesinde mevcut Abbâsî dönemi (9-10. yüzyıl) parşömen üzerine Kûfî hattıyla yazılmış elyazma bir mushaf bölümüdür. Mushafın 12 farklı koleksiyona dağılmış bilinen 344 yaprağı bulunmaktadır. Katalog bilgileri incelendiğinde söz konusu fragmanların boyutlarının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu husus ilk bakışta aynı mushafa aidiyeti sorgulatsa da dönemin parşömen üretme teknikleri göz önünde bulundurulduğunda bu farklılık olağan kabul edilmektedir. Okunabilirlik düzeyi yüksek elyazmasında süsleme konusunda sadece ayet sonu ve cüz işaretleri, sure başları ve iç kapakta yer alan ebru sayfası örneklik oluşturur. Elyazmasında, satır düzenine dahil bir şekilde harekeleme ve *i‘rāba* konu olması bakımından üç çeşit noktalama uygulanmıştır. Büyük oranda resm-i Osmânî ile uyumlu olan Ayasofya 23 harekeli bir metindir. Ancak harekeleme sistemi kelimenin ortasında düzenli değildir. İmla bağlamında *elif* harfinin hazifli yazılması dikkat çekmektedir. Kayda değer bir başka husus, *hemze* ile yazılan kelimelerin imlasında ve kelime sonlarındaki *elif maġsūra* harfini göstermek üzere *yā* harfinin kürsü olarak kullanılmasıdır. Bu uygulama ile Osman Mushaflarında da karşılaşılmaktadır. Elyazması büyük oranda Ĥafıs ‘an ‘Āşım kıraatini temsil etmektedir (kırmızı mürekkep). Buna mukabil 39 kıraat farklılığı tespit edilmiştir. Bunlardan 14 tanesi Ebû ‘Amr kıraatiyle, 14 tanesi Ĥamza kıraati ile örtüşmektedir. Ek olarak yazmada üç adet şâz kıraat bulunmaktadır. Kıraatlerdeki yoğunluğun dağılımı bu şekilde olmakla birlikte elyazmasında karma kıraat metodunun kullanıldığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla elyazması birçok kıraati aynı anda içermektedir. Bu bağlamda bu elyazması özellikle farklı kıraat uygulamaları bakımından mushaf ilimleri araştırmaları için bilgiler sunmaktadır.

⁹⁰ Dānī, *et-Teysīr*, thk. ed-Āmin, 474.

⁹¹ Ĥatīb, *Mu‘cemu‘l-Ĥirā‘āt*, 7/267-268

Yazmanın menşesine dair incelemelerin sürdürülmesi gerekmektedir. Kardeş nüshalarıyla birlikte mushafın elimizde olan tüm varaklarının tahlil edilmesi daha kapsayıcı sonuçlara ulaştıracaktır.

Tablo 2. Ayasofya 23 ve Aynı Mushafa Ait Olan Yapraklarda Bulunan Ayetlerin Mushaf Tertibine Göre Tasnifi

Elyazması	Varak Sayısı	Muhteva
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	1-8	2/el-Bağara: 22-30, 86-91, 93-95
Freer Gallery of Art (Washington) 37.6	1-32	2/el-Bağara: 191-232, 233
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	9-16	2/el-Bağara: 259-268
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	17-20	3/Âl-i 'İmrân: 93-101
Kraliyet Kütüphanesi (Kopenhag) XLII (6c)	4	3/Âl-i 'İmrân: 102-103
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	21-64	3/Âl-i 'İmrân: 159-164, 5/el-Mâ'ide: 83-90, 6/el-En'âm: 91-93, 138-47, 9/et-Tevbe: 46-80, 12/Yûsuf: 43- 50, 15/el-Hicr: 1-27, 80-16/en-Nahl:10
Gotha Araştırma Kütüphanesi	7	17/el-İsrâ': 19-25
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	65, 67-79	17/el-İsrâ': 29-31, 41-46, 51-55, 18/el-Kehf: 32-50, 70-73
Topkapı Sarayı (İstanbul) Emanet Hazinesi 26	14-17	18/el-Kehf: 97-109
Topkapı Sarayı (İstanbul) Emanet Hazinesi 26	18-19	20/Tâ-Hâ: 102-107, 120-123
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	80	21/el-Enbiyâ': 14-18
Gotha Araştırma Kütüphanesi 452	6	21/el-Enbiyâ': 24-27, 38-40, 53-59
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	81-84	23/el-Mu'minûn: 7-15, 32-38
Kraliyet Kütüphanesi (Kopenhag) Cod. Arab. 40	28-51	23/el-Mu'minûn: 50-24/en-Nür: 26
Kraliyet Kütüphanesi (Kopenhag) Cod. Arab. 42	5	24/en-Nür: 48-51
Kraliyet Kütüphanesi (Kopenhag) Cod. Arab. 42	6	24/en-Nür: 59-60
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	87-96, 66	24/en-Nür: 60-61, 25/el-Furkân: 1-3, 64- 75, 26/eş-Şu'arâ': 2-5, 14-19, 71-77, 104- 109, 27/en-Neml: 40-42
Chester Beatty Kütüphanesi (Dublin) 1407	1	29/el-'Ankebût: 44-45
Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul) Ayasofya 23	1-11	29/el-'Ankebût: 45-68
İslam Eserleri Müzesi (Berlin) I.2211	8-15, 19-20	30/er-Rûm: 1-24
Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul) Ayasofya 23	12-47	31/Luqmân: 1-34
Chester Beatty Kütüphanesi (Dublin) 1407	1-17	31/Luqmân: 34-32
İslam Eserleri Müzesi (Berlin) I.2211	1-2, 16-17, 21, 18, 3-6	32/es-Secde: 20-33: Sure Başlığı; 33/el- Ahzâb: 3-9
Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul) Ayasofya 23	55-67	33/el-Ahzâb: 9-30
Chester Beatty Kütüphanesi (Dublin) 1407	3-4	33/el-Ahzâb: 30
Herzog August Kütüphanesi (Wolfenbüttel) Cod. Guelph. 12.11 Aug. 2º	1-5	37/eş-Şaffât: 114-121, 159-163, 167-179
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	97-98	38/Şâd: 3-8
Herzog August Kütüphanesi (Wolfenbüttel) Cod. Guelph. 12.11 Aug. 2º	6	38/Şâd: 13-18
Bodleian Kütüphanesi (Oxford) Marsh. 178	15-33	38/Şâd: 18-72, 81-39/ez-Zumer: 2, 5-7, 18- 20
Fransa Millî Kütüphanesi (Paris) Arabe 350a	99-141	39/ez-Zumer: 21-29, 42/eş-Şürâ: 30-48, 52/eṭ-Ṭûr: 11-47, 53/en-Necm: 21-54/el- Kamer: 1-45, 92/el-Leyl: 14-21, 93

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar (ed.). *Mushaf-ı Şerif: Londra, British Library Nüshası*. İstanbul: IRCICA, 1439/2017.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan İlk Mushafklar Üzerine Bir İnceleme: Mesâhif-i Kadîme*. İstanbul: IRCICA, 2015.
- Arberry, Arthur J. *The Koran Illuminated: A Handlist of the Korans in the Chester Beatty Library*. Dublin: Hodges Figgis Co., 1967.
- Bergsträßer, Gotthelf-Otto Pretzl. "Die Geschichte des Korantexts". *Geschichte des Qorāns*. ed. Theodor Nöldeke. Leipzig: Dieterich, 1938.
- BnF, Bibliothèque nationale de France. "Jean-Louis Asselin de Cherville". Erişim 07 Şubat 2024. <https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/en/j-l-asselin-cherville-art>
- CC, Corpus Coranicum. "Det Kongelige Bibliotek (The Royal Library): Cod. Arab. 40". Erişim 08 Şubat 2024. <https://corpuscoranicum.de/de/manuscripts/514?sura=023&verse=050>
- CC, Corpus Coranicum. "Det Kongelige Bibliotek (The Royal Library): Cod. Arab. 42". Erişim 08 Şubat 2024. <https://corpuscoranicum.de/de/manuscripts/516?sura=001&verse=000>
- CC, Corpus Coranicum. "Kiraatler: Loqmān 31/14". Erişim 04 Şubat 2024. <https://corpuscoranicum.de/de/verse-navigator/sura/31/verse/14/variants>
- CC, Digital Bodleian. "Bodleian Library MS. Marsh 178". Erişim 07 Şubat 2024. <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/c5eb7fc8-d23b-4564-8ba8-d827c40ecd09/surfaces/d61c860a-9d22-4e1e-ae6d-e109d1577ba4/>
- Cunbur, Müjgan. "Kanunî Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 17/3 (1968), 134-142.
- Dānī, Ebū 'Amr 'Osmān b. Sa'īd el-Endelusī. *el-Muḫni' fī Resmī Meşāhifi'l-Emşār*. thk. Muḫammed eş-Şādīk Ḳamḫāwī. Ḳāhire: Mektebetu'l-Kulliyāti'l-Ezheriyye, ts.
- Dānī, Ebū 'Amr 'Osmān b. Sa'īd el-Endelusī. *et-Teysīr fī'l-Ḳirā'āti's-Seb'a*. thk. Ḥātim Şālīḥ eḍ-Ḍāmin. Ḳāhire: Mektebetu's-Şaḫābe, 2008.
- Dānī, Ebū 'Amr 'Osmān b. Sa'īd. *el-Muḫkem fī Naḫḫi'l-Meşāhif*. thk. 'İzzet Ḥasan. Dimesşk: Dāru'l-Fikr, 1418/1997.
- Dener, Halit. *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*. İstanbul: Maarif Basmevi, 1957.
- Déroche, François. *Les manuscrits du Coran: Aux origines de la calligraphie coranique*. Paris: Bibliothèque Nationale, 1983.
- Déroche, François. *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to the 10th centuries AD*. 4 Cilt. London: Nour Foundation in association with Azimuth Editions and Oxford University Press, 1992.
- DM, Digital Mushaf. "The Provenance of DM1". Erişim 20 Temmuz 2024. <https://digitalmushaf.bodleian.ox.ac.uk/mushaf-dm/the-provenance-of-dm1/>
- Durmuş, İsmail. "Hemze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dutton, Yasin. "Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts-Part I". *Journal of Qur'anic Studies* 1/1 (1999), 115-140.
- Erünsal, İsmail E. "Ayasofya Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Hamdan, Omar vd. *Das Koranfragment (M a VI 166): mit Faksimile-Ausgabe*. Tübingen: Universitätsdruckerei Tübingen, 1443/2023.
- Hamdan, Omar. *Das Koranfragment (M a VI 157): mit Faksimile Ausgabe*. Tübingen: Universitätsdruckerei Tübingen, 1443/2022.
- Ḥamed, Ğānim Ḳaddūrī. *'Ulūmu'l-Ḳur'ān beyne'l-Maşādir ve'l-Maşāhif*. Riyad: Merkezu Tefsīr li'd-Dirāsāti'l-Ḳur'āniyye, 1439/2018.
- Ḥaṭīb, 'Abdu'l-Laṭīf. *Mu'cemu'l-Ḳirā'āt*. Dimaşk: Dāru Sa'dī'd-dīn, 2000.
- İbn Cinnī, Ebu'l-Fetḥ 'Osmān. *el-Muḫteseb fī Tebyīni Vucūhi Şevāzzi'l-Ḳirā'āt ve'l-İḍāḫ 'anhā*. thk. 'Alī en-Necdī Nāşif, 'Abdu'l-fettāḫ İsmā'īl Şelebī, 'Abdu'l-ḫalīm en-Neccār. Kāhire: el-Meclisu'l-a'lā li's-Şu'uni'l-İslāmiyye, 1414/1994.

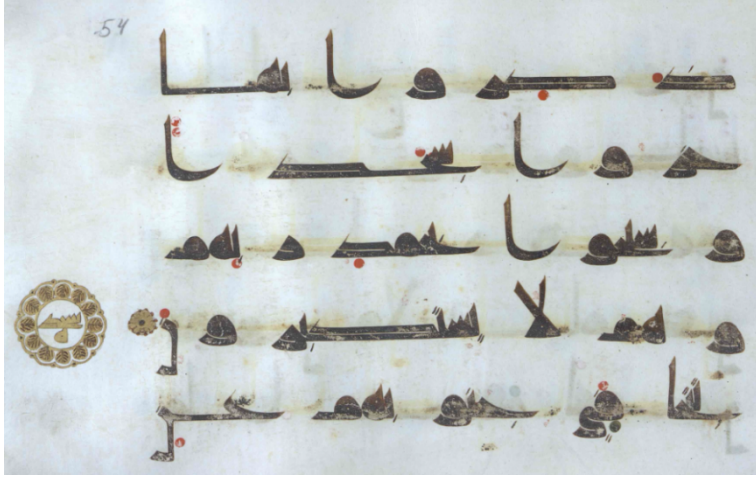
- İbn Hâleveyh, el-Ḥuseyn b. Aḥmed. *Muḥtaşar fî şevâzzî'l-Ḳur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Ḳâhire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.
- İbn Manzûr, Muḥammed b. Mukerrem. *Lisānu'l-'Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dāru Şādır, 1955-56.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muḥammed b. İshâk *Kitābu'l-Fihrist*. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 1978.
- Ḳāḍî, 'Abdufettâḥ b. 'Abdulḡanî. *el-Ferâ'idu'l-Ḥisân fî 'Addi 'Âyi'l-Ḳur'ân*. Medîne: Mektebetu'd-Dār, 1404.
- Karatay, Fethi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yazmalar Kataloğu: Kur'ân, Kur'ân İlimleri, Tefsirler*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1962.
- Kaya, Nevzat. "Süleymaniye Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ḳurṭubî, Muḥammed b. Aḥmed. *el-Câmi' li Aḥkâmî'l-Ḳur'ân*. thk. 'Abdu'llâh b. 'Abdu'l-muḡsin et-Turkî. 24 Cilt. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1467/2006.
- Kürkçüoğlu, Kemâl Edîb. *Süleymaniye Vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1962.
- Marx, Michael (Manssur Karamzadeh desteğiyle). "Süleymaniye Library (Süleymaniye Kütüphanesi): Ayasofya 23", içinde: *Manuscripta Coranica*, Michael Marx vd. (ed.), Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim 18 Kasım 2024. <https://corpuscoranicum.de/en/manuscripts/1899/page/1v?sura=33&verse=19>
- M.YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veri Tabanı. "Sultan II. Bâyezid Mührü". Erişim 07 Haziran 2024. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0048>
- M.YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veri Tabanı. "Sultan I. Abdulhamid Mührü". Erişim 07 Haziran 2024. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0728>
- Macit, Muhittin (ed.). *"Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi Kataloğu*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022b.
- Macit, Muhittin. "Sunuş". *"Kutsal Risâlet" Yazma Mushaf Sergisi Kataloğu*. 6. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022a.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2022.
- Möller, Johann Heinrich. *Catalogus Librorum tam manuscriptorum quam impressorum qui Sectzenio in Oriente empti in Bibliotheca Gothana asservantur: Accessit de numis orient alibus in numophylacio Gothano asservatis dissertatio*. 2 Cilt. Gotha: Glaser, 1825.
- Möller, Johann Heinrich. *Paläographische Beiträge aus den Herzoglichen Sammlungen in Gotha: Orientalische Paläographie*. Eisleben: G. Reichardt, 1844.
- Necipoğlu, Gülrü vd. *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*. 14 Cilt. Leiden & Boston: Brill, 2019.
- Pertsch, Wilhelm. *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Dritter Theil: Die arabischen Handschriften*. 5 Cilt. Gotha: Perthes, 1878.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr. *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'ân*. thk. 'Abdu'llâh b. 'Abdu'lmuḡsin et-Turkî. Kahire: Dāru Heçr, 2001.
- Velioğlu, Menderes. *Bir Kültür Kurumunun Kurum Kültürü: Tarihi, Öyküleri ve Emektarlarıyla Süleymaniye Kütüphanesi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, 2010.
- Whelan, Estelle. "Writing the Word of God: Some Early Qur'ân Manuscripts and Their Milieux, Part I". *Ars Orientalis* 20 (1990), 113-147.
- YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Ayasofya 23". Erişim 21 Aralık 2023. <https://portal.yek.gov.tr/works/search/full>
- YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi". Erişim 10 Eylül 2023. <http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/>

Ekler

Ek 1. Ayasofya 23 Envanter Numaralı Mushaftan Varak Örnekleri

42a

54a

63a